

บทที่ 2

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของ “แม่สอด” กับการเปลี่ยนแปลงของ “พื้นที่” และ “ผู้คน” ก่อนทศวรรษ 2510

แม้ไม่อาจสืบค้นได้ว่าเมืองแม่สอดเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ก็แสดงให้เห็นว่าเมืองแม่สอดนี้มีความสำคัญในฐานะชุมทางการค้าทางบกมานาน เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าทางบกที่เชื่อมระหว่างรัฐในหุบเขากับเมืองท่าในอ่าวมะตะมะ อีกทั้งตั้งอยู่ในบริเวณที่คนหลายชาติพันธุ์ตั้งถิ่นฐานอยู่โดยรอบ ทำให้กลายเป็นตลาดสำหรับแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชาติพันธุ์ต่างๆ ในแถบนั้น และความเปลี่ยนแปลงทางการค้าและการเมืองในอาณาบริเวณโดยรอบก็ส่งผลกระทบต่อเมืองแม่สอดอยู่เสมอ ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มต่างๆ ในแม่สอด โดยมีการปรับตัว การย้ายถิ่น หรือการอพยพเข้ามาใหม่ ทำให้แม่สอดเต็มไปด้วยความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่มีการประกอบอาชีพแตกต่างกันไป รวมทั้งมีการทำป่าไม้ของบริษัทอังกฤษและของคนชาติพันธุ์ต่างๆ ในแถบนั้น เช่น ชาวพม่าซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษในยุคอาณานิคม ชาวกะเหรี่ยง และชาวเชียงใหม่ ที่เข้ามาลงทุน นอกจากนี้ยังมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้าของชาวมุสลิมจากอนุทวีปอินเดีย ก่อนที่คนจีนจะเข้ามามีบทบาทสำคัญเหนือคนกลุ่มอื่นๆ ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองของแม่สอดในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา

ดังนั้น ก่อนที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของชาติพันธุ์จีนในแม่สอด จำเป็นต้องศึกษาความเป็นมาของแม่สอดที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ทำให้มีลักษณะเฉพาะและประกอบด้วยคนหลายชาติพันธุ์ เพราะเป็นบริบทที่จะช่วยให้เข้าใจคนจีนในแม่สอดได้ชัดเจนขึ้น

2.1 แม่สอดในยุคจารีต

ในรัฐจารีตมิได้มีการกำหนดขอบเขตดินแดนที่แน่นอนตายตัว โดยอำนาจรัฐก็มีระดับความเข้มข้นสูงสุดอยู่ที่จุดศูนย์กลาง อันได้แก่ ราชธานีและกลุ่มหัวเมืองใกล้เคียง ในขณะที่หัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปการแผ่อำนาจทางการปกครองจากส่วนกลางก็มีลักษณะเบาบางและแปรผันไปตามระยะทาง สำหรับในกรณีของสยามกับพม่าในอดีตนั้นจัดว่าอยู่ในสภาวะที่ขอบเขตปริมณฑลแห่งอำนาจซ้อนทับ เหลื่อมล้ำและตกอยู่ในสภาวะขัดแย้งชิงเขตอิทธิพลเพื่อคงความได้เปรียบทางภูมิรัฐศาสตร์ ภูมิยุทธศาสตร์และภูมิเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจเข้าครอบครองเมืองท่ามะริด ทวาย และตะนาวศรีของฝ่ายอยุธยาและหงสาวดี ลักษณะการกำหนดแนวอาณาเขตก็มักมีการระบุตำแหน่งแต่พอสังเขป อาทิ บริเวณช่องทางด่านแม่ละเมาของเมืองระแหง

บริเวณทิวเขาถนนธงชัย ช่องทางด่านสิงขรหรือบริเวณทิวเขาตะนาวศรี โดยยังไม่เคยปรากฏการแบ่งดินแดนผ่านการลากเส้นเขตแดนที่ชัดเจนทั้งนี้เนื่องจากแนวความคิดเรื่อง “เส้นเขตแดน” เพื่อกำหนดขอบเขตอำนาจรัฐที่แน่นอนยังคงเป็นเรื่องเกินความจำเป็นและไม่เคยปรากฏในกระบวนการรับรู้ของกลุ่มผู้ปกครองแถบรัฐจารีตอุษาคเนย์³² อย่างไรก็ตามระเบียบแบบแผนทางการเมืองระหว่างสยามกับพม่าก็ถูกปรับเปลี่ยนอย่างชัดเจนในสมัยอาณานิคม เมื่อจักรวรรดิอังกฤษประสบความสำเร็จในการผนวกดินแดนพม่า พร้อมกับนำแนวคิดเรื่องเส้นเขตแดนเข้ามาจัดระเบียบพื้นที่ชายแดนผ่านการปักปันเขตแดนและจัดทำแผนที่ตามแบบตะวันตก

กล่าวคือในพ.ศ.2367 อังกฤษทำสงครามกับพม่าครั้งแรกเพื่อแย่งชิงเมืองประเทศราชระหว่างอินเดียกับพม่า คือเมืองยะไข่ เมืองมณีปุระและเมืองอัสสัม ต่อมาเมื่ออังกฤษตีเมืองเหล่านี้ได้แล้ว อังกฤษได้จัดกำลังเข้าตีเมืองย่างกุ้งไว้เป็นฐานที่มั่นทางยุทธศาสตร์ รวมทั้งมีการส่งกำลังลงมาตีหัวเมืองชายทะเลฝ่ายใต้นับตั้งแต่เมืองมะละเกาะ เมืองทวาย เมืองมะริด และเมืองตะนาวศรี โดยอังกฤษใช้เมืองท่าเหล่านี้เป็นฐานการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อเชื่อมต่อกับเมืองท่าสำคัญในเขตช่องแคบมะละกา อันได้แก่ ปันง มะละกาและสิงคโปร์ ต่อมาเมื่ออังกฤษทำสงครามรุกคืบหน้าเข้าไปยังดินแดนตอนในของพม่าตามแนวแม่น้ำอิรวดีจนเมื่อปีพ.ศ.2369 พม่าเสียเมืองพุกามให้กับอังกฤษ และจำเป็นต้องยอมทำสนธิสัญญาสงบศึก (สนธิสัญญายันดาโบ) โดยยอมยกหัวเมืองที่อังกฤษตีได้ตั้งแต่ตอนใต้ของแม่น้ำสาละวินลงไปให้เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ³³

การได้ดินแดนดังกล่าวของอังกฤษนำไปสู่ความพยายามปักปันเขตแดนระหว่างอังกฤษกับสยามซึ่งเป็นวิปฏิบัติของชาวตะวันตก หากแต่ในสมัยนั้นความเข้าใจเรื่องเส้นเขตแดนตามความรับรู้ของฝ่ายสยามและฝ่ายอังกฤษยังมีความแตกต่างกันอยู่ กล่าวคือ ฝ่ายไทยมีความเข้าใจในแง่ที่ว่าเขตแดนมักมีลักษณะเป็นบริเวณกว้างๆ เช่น อาณาเขตสยามแผ่ไปถึงหัวเมืองหรือเทือกเขานั้นๆ เป็นต้น ในขณะที่ฝ่ายอังกฤษกลับมีความเข้าใจว่าเส้นเขตแดนต้องมียุทธศาสตร์เป็นเส้นแบ่งเขตที่แน่ชัดว่าอยู่ตรงพิคัดใด³⁴

ในพ.ศ.2408 อังกฤษได้เสนอให้มีการสำรวจและปักปันเขตแดนทางบกและระหว่างสยามกับมณฑลตะนาวศรี โดยตัวแทนจากทั้งสองฝ่ายได้เห็นชอบร่วมกันให้มีการปักปันเขตแดนตั้งแต่สบเมย (จุดที่แม่น้ำเมยไหลมาพบกับแม่น้ำสาละวิน) อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ไหลลงเรียงมา

³² ธงชัย วินิจจะกูล, “ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน”, *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริกในโอกาสอายุครบ 60 ปี* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530).

³³ หม่องทินอ่อง แปลโดยเพชร สุมิตร, *ประวัติศาสตร์พม่า* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2550).

³⁴ ดุลยภาค ปรีชาธิราช, *เขตแดนสยามประเทศไทย มาเลเซีย พม่า ลาว กัมพูชา* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2554), หน้า 111.

ตามลำดับแม่น้ำเมยต่อแดนเทือกเขาถนนธงชัยและเทือกเขาตะนาวศรี จนถึงต้นน้ำกระบุรีหรือแม่น้ำปากจั่นเป็นเส้นกันเขตแดน จนออกสู่ทะเลที่อำเภอเมือง จังหวัดระนอง เมื่อมีการปักปันและปักหลักเขตแดนเสร็จสิ้นจึงได้มีการจัดทำอนุสัญญา ลงนาม ณ กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2411 โดยอนุสัญญาดังกล่าวมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า อนุสัญญาระหว่างกษัตริย์สยามกับข้าหลวงใหญ่แห่งอินเดียว่าด้วยเรื่องกำหนดเขตแดนบนพื้นแผ่นดินใหญ่ ระหว่างอาณาจักรสยามและมณฑลของอังกฤษคือเทนเนสเซอร์ิม (Convention between the Kingdom of Siam and the Governor-General of India, defining the Boundary on the Mainland between the Kingdom of Siam and the British Province of Tenasserim)³⁵

ผลของการเกิดเส้นเขตแดนที่ชัดเจนได้ทำให้เกิดพื้นที่ชายแดนใหม่ คือ ภายหลังปี พ.ศ.2411ที่มีการเกิดเส้นเขตแดนที่ชัดเจนได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชายแดนฝั่งตะวันตกของสยามเดิมที่อยู่ที่ระแหง (ตาก) มาสู่แม่สอดซึ่งมีความสำคัญในแง่ของการผนวกเอาดินแดนรอยต่อของสยามกับล้านนาและพม่าจากเดิมคือเมืองระแหง มาสู่การเกิดเมืองแม่สอดเป็นชายแดนตะวันตกของสยาม ภายหลังจากที่สยามสามารถผนวกดินแดนล้านนาเอาไว้ได้

การล่มสลายลงของระแหงจากหัวเมืองชายแดนของสยามต่อล้านนาและสยามต่อพม่ามีความซับซ้อน ด้วยเหตุผลที่สำคัญ 2 ประการคือ ประการแรกเพราะระแหงเป็นพื้นที่ชายแดนที่ผูกกับเส้นทางเดินทัพ เคยเป็นเมืองหน้าด่านทางตะวันตกของอาณาจักรสุโขทัย แต่เมื่อเริ่มเข้าสู่สมัยอาณาจักรรัตนโกสินทร์ระหว่างสยามและพม่าหมดไป เมืองหน้าด่านของเส้นทางเดินทัพก็หมดความสำคัญลง ประการที่สอง เมืองระแหงเป็นชุมชนที่อยู่บนเส้นทางการค้าโดยทางเรือระหว่างสยามกับล้านนาก่อนที่จะถูกแทนที่โดยเส้นทางการค้าจากมะละแหม่ง เมื่ออังกฤษยึดหัวเมืองท่าของพม่าได้แล้วอิทธิพลของอังกฤษก็ขยายมาทางตะวันตกของสยามเพราะความสนใจในทรัพยากรป่าไม้และความสำคัญของเส้นทางการค้า ทำให้ชายแดนใหม่อย่างแม่สอดกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่ค่อยๆเติบโตขึ้นพร้อมๆกับการล่มสลายของระแหงชายแดนเก่า

นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2411 ขณะที่เส้นเขตแดนระหว่างสยามและพม่ามีความชัดเจน ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของชุมชนชายแดนจากระแหงมาสู่พื้นที่แม่ละเมาและแม่สอด ที่ได้กลายเป็นจุดเชื่อมต่อของสยามกับอาณานิคมอังกฤษพื้นที่บริเวณดังกล่าวคือพื้นที่อำเภอแม่สอดและอำเภอโกสโศกในปัจจุบันที่เรียกน้ำเมย ซึ่งในรัชกาลที่ 5 บริเวณชายแดนแห่งนี้ถูกกำหนดให้เป็นหน้าด่านชั้นนอกของสยาม มีทั้งหมด 4 ด้านด้วยกันคือ

ด้านอินทรี ปัจจุบันอยู่ในบริเวณตำบลแม่ระมาด อำเภอแม่ระมาด จังหวัดตาก นายด่านเป็นที่พระอินทรี

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

ด้านซ้าย ปัจจุบันอยู่ในบริเวณบ้านแม่กุหลวง ตำบลแม่กุ อำเภอสอด จังหวัดตาก นายด่านเป็นที่ พระชัยสงคราม

ด้านพล (ในบางเอกสารก็เรียกว่า ด้านแม่ซอด) ปัจจุบันอยู่ในบริเวณตำบลแม่สอด อำเภอสอด จังหวัดตาก นายด่านเป็นที่พระพลสงคราม

และด้านที่สี่ ด้านเชียงทอง ปัจจุบันอยู่ในบริเวณบ้านแม่กุน้อย ตำบลแม่กุ อำเภอสอด จังหวัดตาก นายด่านเป็นที่ พระเชียงทอง³⁶

เมืองหน้าด่านทั้ง 4 ตำบลมีอำนาจขึ้นตรงอยู่กับเมืองหน้าด่านชั้นในคือ เมืองระแหงที่ได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นเมืองตาก นายด่านชั้นนอกเป็นผู้ดูแลและรักษาผลประโยชน์ในท้องที่ เช่น เรื่องป่าไม้ เรื่องที่ดินและการรักษาความปลอดภัย แล้วรายงานต่อแขวงเมืองตากเมืองหน้าด่าน อำนาจการตัดสินใจส่วนใหญ่จะอยู่ที่เจ้าเมือง ประชากรที่อาศัยอยู่บริเวณหน้าด่าน 4 ตำบลส่วนใหญ่จะเป็นคนในบังคับอังกฤษ เช่น กะเหรี่ยง ไทใหญ่ พม่า และมีกลุ่มชาวไทยภาคเหนือที่มาจากแพร่ น่าน มากกว่าเมืองอื่นๆ ผู้คนหลากหลายกลุ่มที่อยู่ในท้องที่ด่านชั้นนอกนี้จะมารับจ้างทำป่าไม้ให้กับอังกฤษและมาเช่าที่ทำนา อาทิเช่น

มองแซกอ เป็นคนในบังคับอังกฤษรับจ้างลากไม้สักที่แขวงเมืองตากได้มีผู้ร่ำมาปล้นช้างไป 3 เชือก มองแซกอสืบเสาะติดตามไปพบช้างอยู่ที่คนของพระอินทคีรี มองแซกอขอช้างคืนแต่คนของพระอินทคีรีกลับเรียกเอาเงิน 900 แลบถึงจะได้ช้างคืน ดังข้อความ

“...เมืองตากมีนายด่านระวังโจรภัยอยู่ปลายเขตแดนเมืองมรแมนถึง ๔ ด้าน โจรผู้ร้ายลักช้างม้า โค กระบือ ออกทางด่าน พวกด่านตรวจไม่มีหนังสือสำหรับตัว ก็ควรจะยึดเอาตัวคน ช้าง ม้า โค กระบือ ไว้บอกความมายังเจ้าเมืองกรมการก่อน และมองแซกอว่ามีผู้ภัยลักช้างไปสามช้าง พบช้างที่ด่านพระอินทคีรี พวกอินทคีรีเอาเงินค่าถ้ายช้าง ๕๐๐ แลบ”³⁷

มีอีกข้อความที่แสดงให้เห็นว่า เมืองตากเป็นเมืองหน้าด่านมี 4 ตำบล มีพื้นที่ที่ชาวกะเหรี่ยงตั้งร้างไว้บ้าง เป็นป่าไม้บ้าง ซึ่งมอบให้พระยาสุจริตรักษาการผู้ว่าราชการเมืองกรมการเป็นผู้ดูแลและจะจัดสรรให้ทำสิ่งใดก็ได้แล้วแต่ ดังข้อความต่อไปนี้

“...ที่หน้าด่านเมืองตากชั้นนอก ๔ ตำบล เป็นที่นากะเหรี่ยงตั้งร้างไว้บ้าง เป็นป่าไม้พระยาเลยบ้าง จะเป็นป่าไม้ตัดฟันใช้สอยราชการบ้านเมืองอย่างไรก็ไม่ทราบ พระยาสุจริตรักษาการผู้ว่าราชการเมืองกรมการรู้จักภูมิลำเนา การจะให้ตัดฟันหักร้างทางพงไคอันใด ก็สุดแต่พระยาสุจริตรักษาการผู้ว่า

³⁶ สถาบันภาษาศาสตร์, ปทานุกรมฉบับหลวง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประจักษ์การพิมพ์, มปป), หน้า 289.

³⁷ กจข.,มร.๕ รล-มท/๗ ลำดับที่ ๕๕ เรื่อง เมืองตากกราบความลักช้างมองแซกอที่ด่านพระอินทคีรี (จ.ศ.๑๒๓๕).

ราชการเมืองกรมการค้าเห็นว่าที่หน้าด่าน ๔ ตำบลนี้จะเป็นที่น่าได้ ก็ให้มองสวญเจทำหนังสือสัญญาให้ไว้ต่อพระยาสุรสีห์รักษาผู้ว่าราชการเมือง”³⁸

อีกข้อความกล่าวถึง ด่านแม่สอดว่าตั้งอยู่ริมห้วยแม่สอดห่างจากลำน้ำเมยประมาณ 50 เส้น มีบ้านคนไทย ลาว ไทใหญ่ (เงี้ยว) พม่า อาศัยอยู่ ราษฎรทำนาบ้าง ไร่บ้าง ทำไม้ขนสักบ้าง มีการซื้อขายข้าวสาร มีร้านค้าขายผ้าและของกินบ้าง มีไทใหญ่ พม่าที่มาจากด่านเมียวดี ฝ่ายอังกฤษตั้งบ้านเรือนติดาบและมีคขาย ห้ามมิให้ใช้ปืนเว้นแต่ได้รับอนุญาต ส่วนด่านเมียวดีตั้งอยู่ริมแม่น้ำเมยตรงข้ามแม่สอด มีราษฎรตั้งบ้านเรือนหนาแน่นซึ่งต้องเสียภาษีค่าอยู่อาศัยให้แก่เจ้าพนักงานของอังกฤษ ดังข้อความ

“ด่านแม่สอดตั้งอยู่ริมห้วยแม่สอดห่างจากลำน้ำแม่เมยทางประมาณ ๕๐ เส้น มีบ้านไทย ลาว เงี้ยว พม่า ๒๖๐ หลังเรือน มีคนประมาณ ๓๐๐๐ คนเศษ มีวัด ๒ วัด มีพระสงฆ์เป็นลาววัดหนึ่ง ทั้งพระ เณร ๗ รูป วัดหนึ่ง ๕ รูป ราษฎรอาไศรยอยู่ตามหน้าด่านทำไร่ นาบ้าง ทำไม้ขนสักบ้าง เข้าเปลือกซื้อขายสัตว์ ๒๕ ทนนาน ๑๐๐ สัตว์ปนเกวียน ๆ ละ ๔๕ บาท เข้าสารถึงละ ๑ บาท มีร้านขายของเป็นผ้าบ้างและของกินต่างๆบ้าง ๒๓ ร้าน มีพวกเงี้ยว พม่า ซึ่งยกมาจากด่านเมียวดี แคนพม่า ฝ่ายอังกฤษตั้งบ้านเรือนติดาบและมีคขาย ขึ้นปืนก็ห้ามไม่ให้ถือในเขตแดนเป็นอันขาด เว้นแต่ได้รับอนุญาตต่อเจ้าพนักงานจึงเอามาได้... ด่านเมียวดีตั้งอยู่ริมแม่น้ำเมยตรงข้ามด่านแม่สอด มีราษฎรตั้งบ้านเรือนหนาแน่นประมาณ ๓๕๐ หลัง เจ้าพนักงานฝ่ายอังกฤษเรียกค่าธรรมเนียมกับผู้ที่มาตั้งบ้านเรือนอยู่นั้น คนมีครัวแล้วคนละ ๑ บาท ๓๒ อัฐ ผู้ชายที่ไม่มีครัวคนละ ๔๘ อัฐ เรียกค่าหลังคาเรือนแทนค่าไร่ นา เรือนละ ๒๔ อัฐ ถ้าผู้ที่อยู่พื้นด่านเข้าไปถึงบ้านเกาะกริก เปนต้น เจ้าพนักงานเรียกค่าธรรมเนียมคนที่มีครัวแล้วคนละ ๓ บาท ๔๘ อัฐ ผู้ชายที่ยังไม่มีครัวคนละ ๑ บาท ๕๖ อัฐ เก็บค่าที่บ้านๆละ ๕๔ อัฐ ถ้ามีที่นาเรียกเท่ากับที่บ้าน ถ้าบ้านใดมีต้นไม้ซึ่งเปนผลต่างๆ ในพื้นบ้าน เจ้าพนักงานเก็บค่าที่สูงขึ้นเป็นบ้านละ ๖๐ อัฐ”³⁹

นอกจากนี้ตามหลักฐานยังได้ทำให้พบว่าในช่วงรัชกาลที่ 5 ด่านแม่สอดเป็นจุดที่เชื่อมระหว่างสยามและมะละแหม่งของอังกฤษ กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ. 2424 พระวิภาควุธ (James Fitzroy McCarthy) ซึ่งเข้ามาบริหารราชการในราชสำนักสยาม ได้รับมอบหมายให้จัดทำแผนที่ของประเทศสยาม โดยพระวิภาควุธได้เริ่มตรวจสอบเส้นทางที่จะวางสายโทรเลขจากกรุงเทพฯ ไปยังตากหรือระแหงและต่อไปยังมะละแหม่ง⁴⁰ ภูมิประเทศระหว่างระแหงกับมะละแหม่ง โดยมาเป็นเนินเขา

³⁸ กจข., มร. ๕ รล-มท/๑๔ ลำดับที่ ๑๐๘ เรื่อง เมืองตาก ดอด้วยเรื่องมองสวญเจขอเช่าที่นาที่หน้าด่าน ๔ ตำบล (จ.ศ. ๑๒๔๐).

³⁹ กจข., มร. 5 ม/14/1, เรื่อง พระยาสุรสีห์ส่งรายงานข้าหลวงไปตรวจป่าไม้เมืองตาก และเมืองพม่าแดนอังกฤษและเลยไปอินเดียต่อไป (13 ก.ย. ร.ศ. 111-4 พ.ย. ร.ศ. 112).

⁴⁰ พระวิภาควุธ แปลโดยน.ท.หญิง สุมาลี วีระวงศ์, บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม (กรุงเทพฯ : กรมแผนที่ทหาร, 2533), หน้า 13.

ทั้งสองเมืองติดต่อกันได้ด้วยทางเดินเท้าตัดผ่านสันปันน้ำที่ระดับสูงกว่าสองพันฟุตสายหนึ่ง สายอื่นใช้ได้แต่ในฤดูแล้ง เพราะมีหญ้าแห้งสำหรับพวกสัตว์ต่างที่ใช้ในการขนส่งอยู่มาก ที่มะละแหม่งมีการค้าขายอยู่มาก ทุกวันจะมีพ่อค้าจำนวนมากขนสินค้าจากมะละแหม่งไปขายทั่วไปในสยามถึงสุโขทัย พิษณุโลก หรือพิชัย บนริมฝั่งแม่น้ำน่าน เลยตลอดลุ่มน้ำโขงนั้นพบพวกนี้แทบจะทุกแห่งหน เทียวค้ากระดุมทองแดงปั๊มตรารูปเศียรพระราชนิ มีด ไม้ขีดไฟ เข็มเย็บผ้าอื่นๆอีกสารพัด ขายได้แล้วก็ซื้อช้าง ซื้อไหมดิบ หรือกำยานเอาไปพม่า⁴¹

จากที่ได้กล่าวมาแล้วว่าการเติบโตของเมืองชายแดนแม่สอดนี้เกี่ยวพันกับการมีอิทธิพลของอังกฤษนับตั้งแต่อังกฤษยึดหัวเมืองท่าของพม่าได้ในพ.ศ.2369 และรวมถึงการเกิดเส้นเขตแดนที่แน่นอนแบบตะวันตกขึ้นมา แต่ว่าการพัฒนาของเส้นเขตแดนนั้นไม่สามารถอธิบายได้ทุกอย่างเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองชายแดน เพราะว่าเส้นเขตแดนระหว่างไทยและพม่ามีความยาวหลายพันกิโลเมตร แต่ไม่ใช่ทุกพื้นที่ที่อยู่ตามแนวเส้นเขตแดนที่จะสามารถพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนชายแดนได้ แต่เนื่องจากแม่สอดนั้นเป็นเมืองชายแดนที่โดดเด่นโดยเฉพาะในเรื่องของการเป็นศูนย์กลางการค้า จึงสามารถเติบโตมาได้

พัฒนาการของเมืองชายแดนแม่สอดเริ่มต้นมาจากธุรกิจป่าไม้และเส้นทางการค้าวัวต่าง กล่าวคือ

2.1.1) ธุรกิจป่าไม้

ผลของสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าครั้งที่ 1 (พ.ศ.2367-2369) อังกฤษเป็นฝ่ายชนะสงคราม และได้ยึดครองหัวเมืองมอญจากพม่า อังกฤษยังได้บีบให้พม่าทำสนธิสัญญาสงบศึกที่ชื่อว่า สนธิสัญญายันดาโบ (The Treat of Yandaboo) ในพ.ศ.2369 ซึ่งใจความของสนธิสัญญานี้เกี่ยวกับการชดเชยค่าเสียหายและบังคับให้พม่าเป็นไมตรีจนตกลงทำสัญญาการค้ากับอังกฤษในปีเดียวกัน นอกจากนี้สนธิสัญญายันดาโบมีผลให้พม่าต้องสูญเสียหัวเมืองประเทศราชและเมืองท่าทางการค้าที่สำคัญไปหลายเมือง เช่น มะริด ทวาย และตะนาวศรี โดยเฉพาะเมืองมะละแหม่ง ที่เปลี่ยนจากหมู่บ้านประมงที่ไม่มีความสำคัญมาเป็นเมืองท่าส่งออกไม้สัก และนำเข้าสินค้าสำเร็จรูปของอังกฤษ⁴² อังกฤษได้พบว่าบริเวณที่ได้ยึดครองดังกล่าวเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้สักที่มีค่ามาก จึงได้ดำเนินกิจการค้าไม้ขึ้น โดยจัดตั้งโรงเลื่อยจักรที่มะละแหม่ง ทำการตัดไม้สักไปเลื่อยเป็นไม้อกระดานส่งเป็นสินค้าออกไปขายต่างประเทศ นับเป็นการเริ่มต้นกิจการป่าไม้ของชาวอังกฤษ

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

⁴² ปลายอ้อ ทองสวัสดิ์, “เศรษฐกิจนครเชียงใหม่ยุค 2339-2484”, เศรษฐกิจนครเชียงใหม่ (ม.ป.ท.) : 27.

ในประเทศพม่า⁴³ ไม่เพียงแต่ป่าไม้ของพม่าเท่านั้นที่อังกฤษสนใจ มีชาวมอญ ชาวพม่าในบังคับ อังกฤษก็เริ่มเข้ามาดำเนินการทำป่าไม้ในราว พ.ศ.2383 ซึ่งปรากฏหลักฐานว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 มี มอญพม่าชาวเมืองมะละแหม่งเริ่มเข้ามาตัดไม้ในป่าปลายเขตแขวงเมืองตาก เมืองเชียงใหม่ เมือง ลำพูน⁴⁴

ต่อมาเมื่ออังกฤษมีชัยชนะในสงครามกับพม่าครั้งที่ 2 ในพ.ศ.2395 อังกฤษได้ครอบครองพม่า ตอนล่างทั้งหมด อิทธิพลของอังกฤษก็ขยายออกมาใกล้ชิดกับดินแดนล้านนามากยิ่งขึ้นปรากฏว่ามี ชาวพม่าในบังคับอังกฤษเดินทางเข้ามาทำป่าไม้ในดินแดนล้านนากันมากขึ้น เป็นผลให้การผลิต แบบอุตสาหกรรมทำไม้เจริญเติบโตขึ้นในพม่า ได้ขยายเข้าสู่ล้านนาและทางตะวันตกของสยาม⁴⁵ เนื่องจากการมีดินแดนต่อเนื่องกันทางแคว้นตะนาวศรีและป่าไม้สักในล้านนารวมถึงฝั่งตะวันตก ของสยามก็มีมากลุ่มค่าต่อการลงทุนของพ่อค้าชาวอังกฤษได้จัดตั้งบริษัทป่าไม้ขึ้น เช่น บริษัทบอม เบเบอร์มา บริษัทบอเนียว เป็นต้น บริษัทเหล่านี้ได้ทำไม้สักในพม่าอยู่หลายปี จนกระทั่งปริมาณไม้ สักในพม่าเริ่มลดลง ประกอบกับการได้ยื่นคำเล่าลือว่าไม้สักทางล้านนาและสยามคุณภาพดีราคาถูก กว่าไม้สักของพม่า จึงเป็นเหตุให้คนในบังคับอังกฤษ เช่น พม่า ไทใหญ่ กะเหรี่ยงเข้ามาขอเช่าป่าไม้ กับเจ้าครองนคร⁴⁶

ก่อนที่รัฐบาลสยามจะเข้ามาจัดการกิจการป่าไม้ในภาคเหนือ นั้น ป่าไม้ถือเป็นสมบัติของ เจ้านายฝ่ายเหนือ ซึ่งเป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลาน ป่าไม้จึงเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของเจ้านายฝ่าย เหนือ โดยมีรายได้จากค่าเปิดป่าและค่าต่อไม้ ป่าไม้ในความครอบครองของเจ้านายฝ่ายเหนือมี 2 ลักษณะคือ ป่าไม้ในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เจ้าผู้นครให้สัมปทานแก่ผู้ขอโดยตรง และป่าไม้ เมืองแพร่และน่าน เจ้าผู้ครองนครและลูกหลานดำเนินการกิจการเองไม่มีผู้ใดมีสิทธิเช่าป่า ผู้ใดประสงค์ จะค้าไม้ต้องรับเหมาซื้อซึ่งไม้ตามที่เจ้าผู้ครองนครจำกัดไว้⁴⁷

การสัมปทานป่าไม้ในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง จะต้องเสียเงินค่าต่อทุกต้นที่ตัดให้แก่ เจ้าของป่า เงินค่าต่อที่กล่าวถึงนี้คือเงินค่าป่วยการในการตัดฟันไม้แต่ละต้นที่ผู้เช่าทำจะต้องให้แก่

⁴³พรพรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครหลวงเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐสยามจัดการ ปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๔๕)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517, หน้า 44.

⁴⁴ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2551), หน้า 388.

⁴⁵พรพรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครหลวงเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐสยามจัดการ ปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๔๕)”, หน้า 144.

⁴⁶ไสลรัตน์ คลอธรมย์, “พัฒนาการของการทำป่าไม้สักในประเทศไทย พ.ศ. 2439-2503”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 25228, หน้า 10-11.

⁴⁷ปลาอ้อย ชนชนนท์, “บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 18-19.

เจ้าของป่า โดยมีพนักงานซึ่งมีหน้าที่เฉพาะออกไปทำการเก็บรวบรวมเงินให้แก่เจ้าของป่า อย่างเช่น
ในล้านนา พนักงานจะไปเก็บค่าตอไม้มาให้เจ้าของป่าแล้วเจ้าของป่าก็จะนำเงินไปมอบให้แก่ผู้
ครองนคร เพื่อจัดแบ่งเงินออกเป็น 3 ส่วนให้แก่ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง คือ ส่วนที่ 1 แบ่งให้แก่เจ้าของ
ป่าไม้ที่อนุญาตให้คนเข้าไปดำเนินการตัดไม้ของตน ส่วนที่ 2 จัดให้เจ้าพนักงานที่เข้าไปเก็บเงินค่า
ตอและค่าใช้จ่ายในการทำงาน สำหรับส่วนที่เหลือแบ่งเป็นเงินถวายแด่เจ้าผู้ครองนครซึ่งเป็น
ผู้ปกครองแผ่นดิน ในพ.ศ.2427-2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดให้
พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิเชษฐปรีชากรเป็นข้าหลวงพิเศษเสด็จขึ้นมাজักราชการ ณ หัวเมือง
ล้านนา ในการจักราชการครั้งนี้กรมหมื่นพิเชษฐปรีชาได้ทรงวางนโยบายจัดการเกี่ยวกับป่าไม้ด้วย
กล่าวคือ ได้ทรงให้มีการเพิ่มเงินค่าตอไม้จากเดิมต่อละ 1 รูปีเป็น 4 รูปีและแบ่งเงินเป็นสองส่วนคือ
ส่งลงมาให้รัฐบาลกรุงเทพฯ ครั้งหนึ่ง ที่เหลือเป็นของเจ้าผู้ครองนคร⁴⁸ ต่อมาเมื่อมีการทำป่าไม้
ขยายตัวกว้างขวางออกไปจึงเกิดการแย่งแย่งกันขึ้น เพราะผู้รับอนุญาตทำป่าไม้ไม่ได้เสียเงินเฉพาะค่า
ตอตามอัตราที่ไม่แน่นอนเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังเสียเงินพิเศษเพื่อเป็น “ค่าเปิดป่า” อีกด้วย
กล่าวคือ ผู้ใดให้ค่าเปิดป่าสูงสุด ผู้นั้นได้สิทธิในการทำป่าไม้

ส่วนบริเวณน่าน 4 ตำบลของแขวงเมืองตากมีการเก็บค่าตอไม้ลักษณะเดียวกับล้านนา คือ
แบ่งเป็น 3 ส่วนสำหรับผู้ว่าราชการเมืองตาก สำหรับกรมการเมืองหรือพนักงานผู้ดูแลเก็บเงินค่าตอ
ไม้และสำหรับนายด่าน เมื่อถึงกำหนดครบปีตามสัญญาการเช่าป่าไม้ก็ต้องเรียกเก็บเงินค่าตอไม้
นายด่านเป็นผู้ดูแลในการเก็บเงินค่าตอไม้ แล้วนำเงินดังกล่าวส่งต่อผู้ว่าราชการเมืองตาก ผู้ว่า
ราชการเมืองตากส่งต่อไปปลัดประจำเมืองทำบัญชีจำนวนเงินของหลวงค่าตอไม้ไว้ หากมีการใช้
จ่ายเงินหลวงเพื่อการใดก็ให้พนักงานผู้จำหน่ายเงินหลวงทำบัญชีมาขึ้นต่อผู้ว่าราชการเมืองหรือปลัด
เมือง เพื่อทำฎีกาเบิกเงินหลวงแล้วประทับตราผู้ว่าราชการเมืองส่งไปยังกรุงเทพฯ ว่าใช้จ่ายเท่าไร
เงินเหลือเท่าไร⁴⁹

กิจการที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้นับเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกอย่างหนึ่งที่พบในเขตพื้นที่แม่สอด
รวมถึงพื้นที่ชายแดนใกล้เคียงที่อยู่ติดแนวเขตแม่น้ำเมยและแม่น้ำสาละวิน เพราะบริเวณนี้สะดวก
ต่อการขนส่งไม้สู่ทะเลหม่ง นอกจากนี้ยังมีการเช่าทำป่าไม้เข้ามาลี้จากบริเวณชายแดนเข้ามาใน
เขตเมืองระแหงบริเวณแม่น้ำปิงและยังสะดวกต่อการขนส่งทางแม่น้ำปิงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาได้อีกด้วย
บริษัททำไม้ของอังกฤษเหล่านี้จะดำเนินการตัดและชักลากไม้เองในบางพื้นที่ และให้ลูกจ้าง
รับเหมาทำแทนในบางพื้นที่ การรับเหมาตัดไม้และชักลากไม้จากบริษัทอังกฤษเหล่านี้เป็นช่องทาง

⁴⁸ ปลายอ้อ ชนชนนท์, “บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย”, หน้า 29.

⁴⁹ กจช., ร.๕ ม.๒.๑๒ก/๑๑ เรื่องฎีกาพระวิจิตรรักษาปลัดกล่าวโทษ พระยาสุจริตรักษาเจ้าเมืองว่าเบียดเบียนเอาเงินแก่ไพร่
(มี.ศ.๑๐๒).

หนึ่งของลูกช่วงซึ่งมักเป็นชาวพม่า ไทใหญ่ และคนพื้นเมืองสามารถสะสมทุนเป็นรากฐานเพื่อขยายกิจการอื่นๆต่อไปได้อีก⁵⁰

สำหรับกิจการป่าไม้ของอังกฤษที่แม่สอด บริษัท บอมเบย์ เบอร์มา จำกัด จะมีอิทธิพลมากที่สุด พ่อเลียงท้าวเล⁵¹ ชาวไทใหญ่จากรัฐฉานมาตั้งถิ่นฐานที่แม่สอด เป็นลูกจ้างรับเหมารับจ้างลากไม้ให้บริษัท บอมเบย์ เบอร์มา จำกัด พ่อเลียงท้าวเลมีช้างไว้ในครอบครองหลายสิบเชือก เพื่อชักลากไม้สักจากแม่ตาว ห้วยม่วง และท่าอาจ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเมย มาไว้ที่หมอนไม้บริเวณเนินดินใกล้กับที่ตั้งของวัดคอนแ้ว บางครั้งก็ไปชักลากไม้ใกล้ถึงแม่ระมาดหรือแม่ต่าน⁵² นอกจากจะชักลากไม้ไปยังเมืองระแหงแล้ว ไม้สักบางส่วนยังผูกติดกันเป็นแพแล้วล่องไปตามแม่น้ำเมย ผ่านสบเมย ลงสู่แม่น้ำสาละวิน จนถึงเมืองท่ามะละแหม่ง ที่ทำการของบริษัท บอมเบย์ เบอร์มา จำกัด สาขาแม่สอด ตั้งอยู่ที่บ้านพ่อเลียงท้าวเล ซึ่งเป็นบ้านไม้สักสองชั้น หลังคาทรงปั้นหยา ตั้งอยู่ ณ ริมกองเจียว⁵³

พ.ศ.2421 มงโคเป็นคนบังคับของอังกฤษได้รับสัญญาป่าไม้แม่ตั้นแขวงเมืองตาก ต่อมา มงโคเป็นหนี้มาก จึงถูกตัดสินให้ล้มละลาย ศาลกงสุลอังกฤษจึงได้นำทรัพย์สินสมบัติของมงโคออกขายชำระให้บรรดาเจ้าหนี้⁵⁴ ต่อมาใน พ.ศ.2423 มงโอบุซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษอีกเช่นกัน ได้รับซื้อกิจการและสัญญาป่าไม้แม่ตั้นที่มงโคเคยทำไว้ ศาลกงสุลอังกฤษจึงทำหนังสือไปยังกรมมหาดไทยเพื่อออกหนังสือสัญญาทำป่าไม้แม่ตั้นให้กับมงโอบุใหม่ มงโอบุได้จัดจ้างและลูกจ้างเข้าทำป่าไม้ในป่าแม่ตั้นตามสัญญา ต่อมาท้าวสิทธิซึ่งเป็นข้าราชการของพระเจ้าเชียงใหม่ ได้รับคำสั่งจากพระเจ้าเชียงใหม่ให้นำพลเข้ามาในป่าแม่ตั้นตกใจหนีไปหมด มงโอบุได้รับความเดือดร้อนมากจึงได้ทำหนังสือกล่าวโทษพระเจ้าเชียงใหม่ต่อกรมมหาดไทยและศาลกงสุล ตามหลักฐาน ดังนี้

“...มงโอบุได้ทำหนังสือสัญญารับทำไม้ขอนสักรายนี้ไว้กับพระอินทรีศรี มงโอบุได้จัดลูกจ้างตัดทำไม้ขอนสักในป่าแม่ตั้นอีก ๓๐๐ ต้น รวมไม้เก่าใหม่ ๒๐๒๓๐ ต้น ข้าพเจ้าจ้างลูกจ้างและจ้างช้างไว้ใช้งาน ขณะกำลังทำการอยู่ถูกจ้างสำคัญของมงโอบุ ชื่อจอเพละ เกรียงอยู่บ้านจะพลแขวงเมืองตาก จอเพละทำการไม้ขอนสักในป่าแม่ตั้นที่เป็นนาค่านของพระอินทรีศรี ตั้งแต่วังหลวงขึ้นไปจนถึงแม่หาดในแขวงเมืองตาก เจ้าเมืองเชียงใหม่ว่าเป็นเขตแดนของเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่เมื่อ

⁵⁰ ปลาย้อ ทองสวัสดิ์, “เศรษฐกิจนครเชียงใหม่ยุค 2339-2484” เศรษฐกิจนครเชียงใหม่จากอดีตสู่อนาคต, หน้า 27.

⁵¹ ภายหลังใช้นามสกุล “มิตรวาระ” อ้างใน จักรพันธ์ ชัดชุมแสง, “ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการสร้างชาติพันธุ์”.

⁵² อยู่ในเขตอำเภอท่าสองยาง

⁵³ จักรพันธ์ ชัดชุมแสง, “ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการสร้างชาติพันธุ์”

⁵⁴ กจข.,มร.๕ รล-มท/๑๔ ลำดับที่ ๒๘ เรื่อง เมืองตากว่าด้วยให้ปรึกษากับมัสคิตินชำระรายความเจ้าหน้่มงโค (จ.ศ.๑๒๔๐).

แรม ๑๑ ค่ำ เดือนยี่ ปีมโรง จุลศักราช ๑๒๔๒ ท้าวสิทธิบัวเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่มาจับจอบเพลาะกับช้างหนึ่งเชือกราคา ๑๘๐๐ รูปีฯ ไป ณ เมืองเชียงใหม่ ลูกจ้างของมองโคนที่คนอื่นๆก็ตกใจกลัวพากันไม่รับจ้างตัดไม้ลากไม้ การทำไม้ขอนสักในลำคลองแม่ต๋นเสียหายเป็นอันมาก จะจ้างลูกจ้างเข้ารับทำไม้ก็ไม่มีใครมารับจ้าง เพราะกลัวอำนาจเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่จะพาคนมาจับกุมอย่างจอบเพลาะอีก ไม้ขอนสักของมองโคนที่จอบเพลาะและลูกจ้างคนอื่นๆชักลากไม้ขอนสักตกค้างอยู่ในลำคลองแสม, ลำคลองแม่ต๋น ๒๑๔๒ ต้น จนลูกจ้างไม่อาจจะตัดไม้ขอนสักมาส่งให้ถึงที่กำหนดไว้แต่ไม้รายนี้เข้าพบเจ้าได้รับทำหนังสือสัญญาขายให้กับบ่อนิงมณี นายห้างเจริญ นายหนู เป็นไม้ขอนสัก ๑๐๐๐ ต้น ถ้าส่งไม้ไม่ทันกำหนดตามหนังสือสัญญาบ่อนิงมณี นายห้างเจริญ นายหนู จะเอาไม้ของมองโปป่า ๑๐๐๐ ต้น ราคาต้นละ ๒๔ บาท รวมเป็นเงิน ๒๔๐๐ บาท เพราะท้าวสิทธิบัวเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่มาจับจอบเพลาะเกรียงลูกจ้างของมองโ มองโคิดว่าจะทำไม้รายนี้ไม่ครบไม้ขอนสัก ๒๐๒๓๐ ต้น ถ้าเจ้าหลวงเชียงใหม่ไม่ได้ทำอันตรายแก่ลูกน้องของมองโ ก็คงได้ทำการตัดไม้พร้อมด้วยลูกจ้างโดยปกติ เมื่อไม้ขอนสักส่งถึงกรุงเทพฯ มีกำไรต้นละ ๑๕ บาท ไม้ขอนสักที่ต้องสูญเสียไป ๑๐๑๑๕ ต้น คิดเป็นเงิน ๑๕๑๗๒๕ บาท มองโต้องเสียผลประโยชน์เงินราคาไม้ขอนสักรายนี้เพราะเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ทำกับมองโ เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ควรต้องใช้เงิน ๑๗๕๗๒๕ บาท ให้กับมองโ”^{๕๕}

เมื่อคดีขึ้นสู่ศาล ทนายฝ่ายจำเลยคือ พระพิทักษ์อุไทยเขต ได้ค้านว่าพระเจ้าเชียงใหม่ได้จับจอบเพลาะในป่าไม้ในเขตที่มองโทำสัญญาจากพระอินทศิรี นายด่านแขวงเมืองตาก สำหรับจอบเพลาะที่ถูกจับนั้นเป็นคนเชียงใหม่และตัดไม้ในแขวงเมืองเชียงใหม่ขาย ไม่ได้เป็นลูกจ้างตัดไม้ในแขวงเมืองตากซึ่งพระอินทศิรีได้มอบสัญญาให้มองโทำ ฉะนั้น การที่พระเจ้าเชียงใหม่จับจอบเพลาะก็เพราะกรณีเงินที่จอบเพลาะค้างค่าต่อพระเจ้าเชียงใหม่^{๕๖}

ถ้าให้การที่พระเจ้าเชียงใหม่ได้จับจอบเพลาะไปนั้น ทั้งโจทก์และจำเลยยอมรับว่าใช่ แต่มองโกล่าว่าจอบเพลาะซึ่งถูกจับนั้นเป็นลูกจ้างของตนในเขตเมืองตาก แต่จำเลยแก้ว่าจอบเพลาะเป็นคนของเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่ และทำการตัดไม้เมืองเชียงใหม่ขาย ดังนั้นกรณีสำคัญที่ต้องพิสูจน์คือบริเวณป่าไม้ที่จอบเพลาะได้ตัดนั้นอยู่ในสัญญาที่พระอินทศิรีได้สัญญาให้แก่มองโหรือไม่ กล่าวคือ ถ้าไม่ได้อยู่ในสัญญาก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับมองโ ดังนั้น มองโจึงไม่มีอำนาจจะฟ้องร้องเอาความกับพระเจ้าเชียงใหม่ได้ แต่ถ้าพิสูจน์ได้ว่าป่าไม้รายนี้ระบุไว้ในสัญญาว่าเป็นของมองโ

^{๕๕} กจข., ร.๕ ม.๒.๑๒๓/๑๑ เรื่อง มองชาวบวผู้เก็บมรดกมองโผู้ตาย แทนมองป้อก รายป่าไม้แม่ต๋น เมืองตาก (มิ.ย.๑๐๐-มิ.ค. ๑๐๑).

^{๕๖} พรพรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครหลวงเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๔๕)”, หน้า 81.

พระเจ้าเชียงใหม่ก็ไม่มีสิทธิบุกรุกเข้ามาจับคน และเรียกเงินค่าตอ ดังนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ต้องมีความผิดตามคำฟ้องของมองโฮ⁵⁷

พระวิภาควรรณได้มาทำแผนที่ลำน้ำแม่ตื่น ชายแดนเมืองตากต่อเชียงใหม่ ตามความประสงค์ของกระทรวงมหาดไทย เพื่อประกอบการพิจารณากรณีพิพาท⁵⁸ แดนเมืองทั้งสองนี้ถือว่าแบ่งกันที่ลำธาร แต่ฝ่ายระแหงถือว่าเอาลำน้ำสายหนึ่งในขณะที่เชียงใหม่ถือว่าต้องเป็นอีกสายที่อยู่ใต้ลงมาอีกสิบไมล์⁵⁹ เมื่อภายหลังจากการสืบสวนเกี่ยวกับป่าไม้ที่เป็นความกันนี้ ได้เรื่องราวว่าป่าไม้ดังกล่าวได้ชื่อว่า ป่าแม่ตื่น อยู่ระหว่างแขวงเมืองตากกับเมืองเชียงใหม่ เดิมเป็นที่รกร้างไม่มีคนอาศัย ต่อมา มีพวกเชียงใหม่และกะเหรี่ยงเข้ามาทำป่าไม้มากขึ้นจึงกลายเป็นชุมชนขึ้นมา คราวใดที่เกิดมีโจรผู้ร้ายในบริเวณเหล่านี้ทางกรุงเทพฯ ก็เกณฑ์กำลังจากเชียงใหม่ออกไปปราบปราม อนึ่งผลประโยชน์ทางราชการและภาษีอากรที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้ก็ได้ส่งยังเมืองเชียงใหม่ ดังนั้น ทางเมืองเชียงใหม่จึงถือว่าบริเวณดังกล่าวอยู่ในอาณาเขตของตน⁶⁰

ความไม่ชัดเจนในเขตแดนระหว่างลำน้ำกับเมืองระแหงทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงสัญญาเช่าป่าไม้และการให้สัญญาเช่าซับซ้อนกันเกิดขึ้น

“...มองซานพม่าอยู่บ้านเมืองมรวดี แขวงอังกฤษ ซึ่งเป็นนายร้อยเข้ามารับทำไม้ขนสักด่านพระพลสงคราม พักอยู่ที่ห้วยแม่ปะแหล่งด่านพระพลสงครามเวลากลางคืน ผู้ร้ายเจตคนเข้าปล้นมองซาน ลูกจ้างมองซานถูกปืนตายสองคน บ่วยสองคน ลูกจ้างมองซานฟันถูกผู้ร้ายคนหนึ่ง... พวกผู้ร้ายเป็นเงี้ยวบ้าง เกรี้ยวบ้าง... พบรอยผู้ร้ายลงน้ำเมยที่ปากคลองแม่ละเมาแขวงเมืองตาก ต่อแขวงเมืองมรแมน”⁶¹

“...หลวงรักษามูลาผู้ว่าพระเชียงทองทำทางว่ายี่นว่าได้ออกไปรักษาด่าน แต่พอรับเงินเดือนแล้วก็ไม่ได้ออกไปรักษาด่าน แต่ให้ขุนหมื่น, ไพร่ ไปรักษาด่านบ้างเล็กน้อย ขุนหมื่น, ไพร่ ก็จ้างลาวเมืองนครลำปาง แพร่ น่าน ไปรักษาด่านแทน ส่วนตัวพวกลาวขมุขนั้นก็ไม่ได้ไปลาดตระเวนรักษาด่าน ไปอยู่พอครบเดือนก็พากันกลับบ้าน ด้วยพระเชียงทองไม่ได้ไปกำกับดูแลราชการรักษาด่านตามตำแหน่ง เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปตรวจเก็บเงินค่าตอไม้ที่นำด่าน ๔ ตำบล ได้ตรวจดูโรงด่านและคนรักษาด่าน ที่ตำบลแม่สอ ๑ แห่งและที่ตำบลแม่ละมาด ๑ แห่ง แต่ทางแม่ตายนั้นเป็นทางใหญ่ สามารถเดินทางไปถึงมรแมนได้เหมือนกับทางผาฮ่อ ลูกค้าคนต่างประเทศก็

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁸ พระวิภาควรรณ แปล โดยน.ท.หญิง สุมาลี วีระวงศ์, บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม, หน้า 5.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁶⁰ พรพรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครหลวงเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษ อันเป็นเหตุให้รัฐสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๔๕)”, หน้า 182.

⁶¹ กจข., ร.๕ ม๒.๑๒ก/๖ เรื่อง ผู้ร้ายปล้นมองซานพม่าที่แขวงเมืองตาก (ก.ย. - พ.ย. ๑๐๑).

ไปมาตลอด แต่ไม่มีศาลา โรงदानและขุนหมื่น ไพร่ ไปรักษาด่าน ลูกหนี้ของราษฎรหลบหนีไป แอบแฝงตามแขวนเมืองมรเมง บางส่วนก็คบคิดกันเป็นโจรผู้ร้ายปล้นลูกค้าต่างประเทศ”⁶²

“...เมื่อถึงเวลากำหนดที่พวกพม่าเกรียงมาตัดไม้ ลากไม้ นายด่านชั้นในและนายด่านชั้นนอก ไปตรวจและประทับตราประจำไม้ ได้มากน้อยเท่าใด นายด่านก็ทำบัญชีมาขึ้นต่อกรมการเมืองตาก เมื่อกรมการเมืองตากทราบแล้วก็แต่งกรมการไปกำกับเก็บเงินค่าต่อไม้ ตามบัญชีเพราะตัวนายด่านเองรู้จักตัวบ้านเรือนพม่า เกรียงผู้ทำไม้ขอนสักทุกตำบล ในจำนวนปีมะแมที่เมืองมรเมงนั้นไม้ ขอนสักมีราคามากขึ้น พม่า เกรียงพากันทำไม้ขอนสักที่นำด่าน ๔ ตำบลมากขึ้นกว่าทุกปี พระยา สุจริตรักษาให้หลวงพลผู้ว่าที่พระพลนายด่านที่ ๑ ไปตรวจเก็บเงินค่าต่อไม้ที่นำด่าน ๔ ตำบล แต่ หลวงพลเป็นคนชาวลพบุรี ไม่ได้รู้จักตัวพม่า เกรียง ผู้ทำไม้ขอนสักที่นำด่าน ๔ ตำบล เมื่อถึงเวลา ไปเก็บเงินค่าต่อไม้ตามบัญชี ก็เก็บเงินได้แต่ผู้ที่รู้จักตัว ผู้ทำไม้ขอนสัก พม่า เกรียงที่ยังไม่รู้จักนั้น ก็ พากันตัดไม้ขอนสักลงแม่น้ำเมยหนีไปเสีย เงินค่าต่อไม้ของหลวงจึงได้ค้างล่องงวดปียู่แสนรูป”⁶³

การเข้ามาลงทุนทำป่าไม้ของชาวยุโรปนั้นเป็นต้นเหตุของความยุ่งยากมาสู่รัฐบาล เนื่องจากการ เกิดคดีพิพาทเรื่องป่าไม้ระหว่างชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าผู้ครองนครฝ่ายเหนือ (รวมถึงการเข้ามาแทรกแซงของอังกฤษ) รัฐบาลสยามซึ่งกำลังเผชิญกับลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก เกรงว่าหากปล่อยให้สถานการณ์เป็นไปดังกล่าแล้ว ย่อมบังเกิดผลร้ายต่อประเทศสยามเอง ประกอบกับรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีนโยบายรวมอำนาจการปกครอง เข้าสู่ศูนย์กลาง เป็นเหตุให้รัฐบาลจัดการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ พร้อมๆกับการเข้าไป ควบคุมการทำป่าไม้โดยการจัดตั้งกรมป่าไม้เมื่อ พ.ศ.2439⁶⁴ และส่งพระยาศรีสทเทพ มาดำเนินการ เจริญกับเจ้านายฝ่ายเหนือเรื่องขอโอนอำนาจการครอบครองถือสิทธิป่าไม้ให้เป็นสมบัติของ แผ่นดิน รวมทั้งการควบคุมและการตรวจเก็บค่าต่อไม้ การเจริญเริ่มต้นจากเมืองเล็กไปหาเมืองใหญ่ คือที่เมืองแพร่ น่าน ลำปาง ลำพูนและเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังเพิ่มค่าต่อไม้เป็นต้นละ 12 รูป

หลังจากที่รัฐบาลเข้ามาจัดการควบคุมป่าไม้เองแล้ว ต่อมารัฐบาลก็เข้ามาดำเนินการกิจการป่าไม้ เองเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่แผ่นดิน รัฐบาลทำป่าไม้ครั้งแรกที่ป่าแม่แฮด เมืองแพร่ ต่อมาบริเวณกินป่า ไม้แม่แจ่มจากผู้ครองนครเชียงใหม่และให้หลวงโยนการพิจิตร เป็นลูกช่วงแต่เพียงรายเดียว ภายหลังรัฐบาลจึงดำเนินการเอง รวมถึงป่าแม่สลด แม่ระกา ตาก ป่าแม่ต้า เมืองลอง แพร่ ตามลำดับ

การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นประเด็นหลักสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เมือง ระแหงลดบทบาทลงในฐานะเมืองชายแดนทางตอนเหนือของสยาม โดยเมืองแม่สลดได้รับการ

⁶² กจข.,ร.๕ ม.๒.๑/๑๑ เรื่อง ฎีกาพระวิจิตรรักษาปลัดกล่าวโทษ พระยาสุจริตรักษาเจ้าเมืองเบียดเบียนเอาเงินแก่ไพร่(มี.ค. ๑๐๒).

⁶³ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁴ ไสโรรัตน์ คลอธรมย์, “พัฒนาการของการทำป่าไม้สักในประเทศไทย พ.ศ.2439-2503”, หน้า 7.

พัฒนาขึ้นเป็นเมืองสำคัญในพื้นที่ชายแดนแทน เนื่องจากเป็นเขตต่อพรมแดนสมัยใหม่กับพม่า ภายใต้การเป็นอาณานิคม เกิดความเปลี่ยนแปลงในอุตสาหกรรมป่าไม้เมื่อล้านนากลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม และการใช้พื้นที่ป่าจากเดิมที่เป็นสัมปทานของอังกฤษก็เปลี่ยนมาสู่การควบคุมโดยกรมป่าไม้ของราชอาณาจักรสยาม และในระยะหลังมีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติต่างๆที่ทำให้การทำป่าไม้ลดลง

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติรัฐไทยไม่สามารถควบคุมพื้นที่บริเวณชายแดนระหว่างไทยกับพม่าได้อย่างสมบูรณ์ พื้นที่ดังกล่าวนี้จึงเป็นพื้นที่ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความเป็นอิสระต่อรัฐไทยในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะกะเหรี่ยง ในยุคที่พม่ามีความเปลี่ยนแปลงสู่ยุคหลังอาณานิคมและเกิดสงครามชาติพันธุ์ จะพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงมีอิทธิพลตามแนวเขตชายแดนตะวันตกของประเทศ โดยเฉพาะแม่สอดและมีบทบาทต่อการนำสินค้าจากประเทศไทยไปขายในพม่า ดังจะกล่าวโดยละเอียดในบทต่อไป

2.1.2) เมืองชายแดนแม่สอดกับการเป็นชุมชนทางการค้า

การติดต่อระหว่างหัวเมืองต่างๆในภาคเหนือกับพม่ามีมานานนับแต่อาณาจักรล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า (พ.ศ.2101-2314) เส้นทางเดินทางระหว่างพม่ากับภาคเหนือแม้ว่าจะมีแม่น้ำสาละวินและส่วนหนึ่งของเทือกเขาตะนาวศรีขวางกั้นเป็นแนวชายแดน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเส้นทางทางบกไป-กลับโดยใช้สัตว์เป็นพาหนะระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองมะละแหม่ง และการเดินทางทางเรือระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ จะเห็นว่าการเดินทางทางบกใช้เวลาเพียงประมาณ 1 เดือน ส่วนการเดินทางทางเรือใช้เวลา 2-3 เดือน ดังนั้นการค้าในภาคเหนือจึงมีพ่อค้าวัวต่างชาวพม่าและไทใหญ่หรือเงี้ยวเดินทางการค้าขายระหว่างเมืองต่างๆของพม่ามานานมาแล้ว⁶⁵

เมื่ออังกฤษยึดแคว้นยะไข่และตะนาวศรีได้ใน พ.ศ.2369 นอกจากการเปลี่ยนเมืองมะละแหม่งให้เป็นเมืองท่าส่งออกไม้สักดังที่ได้กล่าวไปแล้ว อังกฤษยังทำให้เมืองมะละแหม่งเป็นเมืองท่าสำคัญในการนำเข้าสินค้าสำเร็จรูปของอังกฤษ สินค้าเหล่านี้ได้หลั่งไหลเข้าสู่ดินแดนล้านนาโดยการค้าที่เรียกว่า “การค้าวัวต่าง” ภาคเหนือจึงเป็นตลาดการค้าที่สำคัญของสินค้าสำเร็จรูปของอังกฤษที่ส่งเข้ามาทางด่านชายแดน โดยพ่อค้าพม่าและไทใหญ่ เวลาเดินทางจากเมืองมะละแหม่งมาถึงเมืองระแหงเพียง 7 วัน เมืองระแหงจึงเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าทางบกกระหว่างภาคเหนือกับมะละแหม่ง ส่วนเชียงใหม่เป็นเมืองปลายทางของการค้าทางบกทั้งจากพม่า รัฐไทใหญ่ และยูนนานของจีนตอนใต้⁶⁶

⁶⁵ ปลาย้อ ชนชนนท์, “บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย”, หน้า 20-21.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

นอกจากนี้อังกฤษยังให้ความสำคัญแก่เส้นทางการค้าระหว่างมะละแหม่งกับเมืองต่างๆ ในล้านนา ดังมีเหตุการณ์ที่กงสุลอังกฤษทำหนังสือถึงรัฐบาลสยามคัดค้านเรื่องข้าหลวงเมืองระแหง ประสงค์จะเก็บภาษีร้อยละ 3 โดยทางกงสุลอังกฤษอ้างเหตุผลว่า การค้าเส้นทางการค้านี้อำนวยประโยชน์และความสะดวกแก่ราษฎรในเมืองระแหง และเมืองรอบๆ ในภาคเหนือของสยาม คือได้รับสินค้าเร็วกว่าการค้าขายทางเรือจากกรุงเทพฯ รัฐบาลสยามจึงไม่ควรที่จะเก็บภาษี⁶⁷

ล้านนาเป็นประเทศราชที่อยู่ภายใต้อำนาจของสยาม แต่ก่อนหน้าทศวรรษ 2440 ล้านนาอิสระในการปกครองตนเองค่อนข้างมาก ทำให้ล้านนาที่นอกจากจะอยู่ภายใต้อำนาจของสยามที่มีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้ว ล้านนายังเป็นพื้นที่บริวารทางการค้ากับมะละแหม่งอีกด้วย เพราะการเดินทางจากมะละแหม่งมาล้านนามีความได้เปรียบกว่า แม้จะต้องอาศัยการขนส่งทางบกก็ตาม กระแสสินค้าระหว่างภาคเหนือกับมะละแหม่งได้ดำเนินการโดยคาราวานพ่อค้าชาวไทยใหญ่และชาวจีนฮ่อ ดังนั้น สินค้านำเข้าจากมะละแหม่ง อาทิเช่น ผลิตภัณฑ์สิ่งทอ จึงมีสัดส่วนไม่น้อยไปกว่าที่นำเข้าจากกรุงเทพฯ โดยพ่อค้าชาวจีน⁶⁸

เส้นทางการค้าทางบกที่เชื่อมระหว่าง มะละแหม่ง-ภาคเหนือ-รัฐฉาน และยูนนาน เส้นทางการค้าระหว่างประเทศ กองคาราวานจากยูนนานและไทใหญ่จากรัฐฉานจะเดินทางผ่านภาคเหนือของประเทศไทย เพื่อไปซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรมที่มะละแหม่ง แล้วนำสินค้านี้ไปขายตามเมืองที่ตนเองเดินทางผ่าน แล้วซื้อผลิตผลในหมู่บ้านซึ่งเดินทางผ่านนั้น เพื่อนำไปขายยังหมู่บ้านอื่นๆ ต่อไป เมื่อมาถึงมะละแหม่งก็ซื้อสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานอุตสาหกรรมกลับไปขาย

กองคาราวานซึ่งเดินทางสายนี้มีทั้งชาวจีนฮ่อไทใหญ่ และคนลาวจากภาคเหนือบ้าง จีนฮ่อใช้ม้าเป็นสัตว์พาหนะ เจี้ยวและลาวใช้วัวต่าง นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าชาติอื่นๆ อีกเช่น พม่า แวก ปากีสถาน และคนในบังคับของอังกฤษชาติอื่นๆ พ่อค้าเหล่านี้บางครั้งได้เดินทางเข้าไปในลาว และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศสยาม โดยที่การค้าสายนี้ เมืองแม่สอดนับว่าเป็นด่านการค้าที่สำคัญ เพราะเชื่อมต่อไปยังศูนย์กลางการค้าที่สำคัญทางตอนเหนือ คือ เชียงใหม่⁶⁹

เส้นทางการค้าขายทางบกระหว่างประเทศนี้จำแนกออกได้หลักๆ เป็นเส้นทางย่อยได้ 4 เส้นทางหลัก ทุกเส้นทางที่เดินทางเข้าและออกไปซื้อขายสินค้ายังมะละแหม่งจะต้องผ่านแม่สอดหรือที่นิยมเรียกกันว่า “ด่านแม่สอด” ทำให้แม่สอดเป็นชุมทางการค้าที่สำคัญที่สุดในแถบนี้⁷⁰

⁶⁷ ปลาย้อ ทองสวัสดิ์, “เศรษฐกิจนครเชียงใหม่ยุค 2339-2484”, เศรษฐกิจนครเชียงใหม่จากอดีตสู่อนาคต, หน้า 27.

⁶⁸ อธิโร คาภิชาติ, “รถไฟกับการรวมตัวทางเศรษฐกิจของไทยในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒”, วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, หน้า 1 – 45.

⁶⁹ สุทธิพิศ ชูชาติ, พ่อค้าวัวต่าง, หน้า 33.

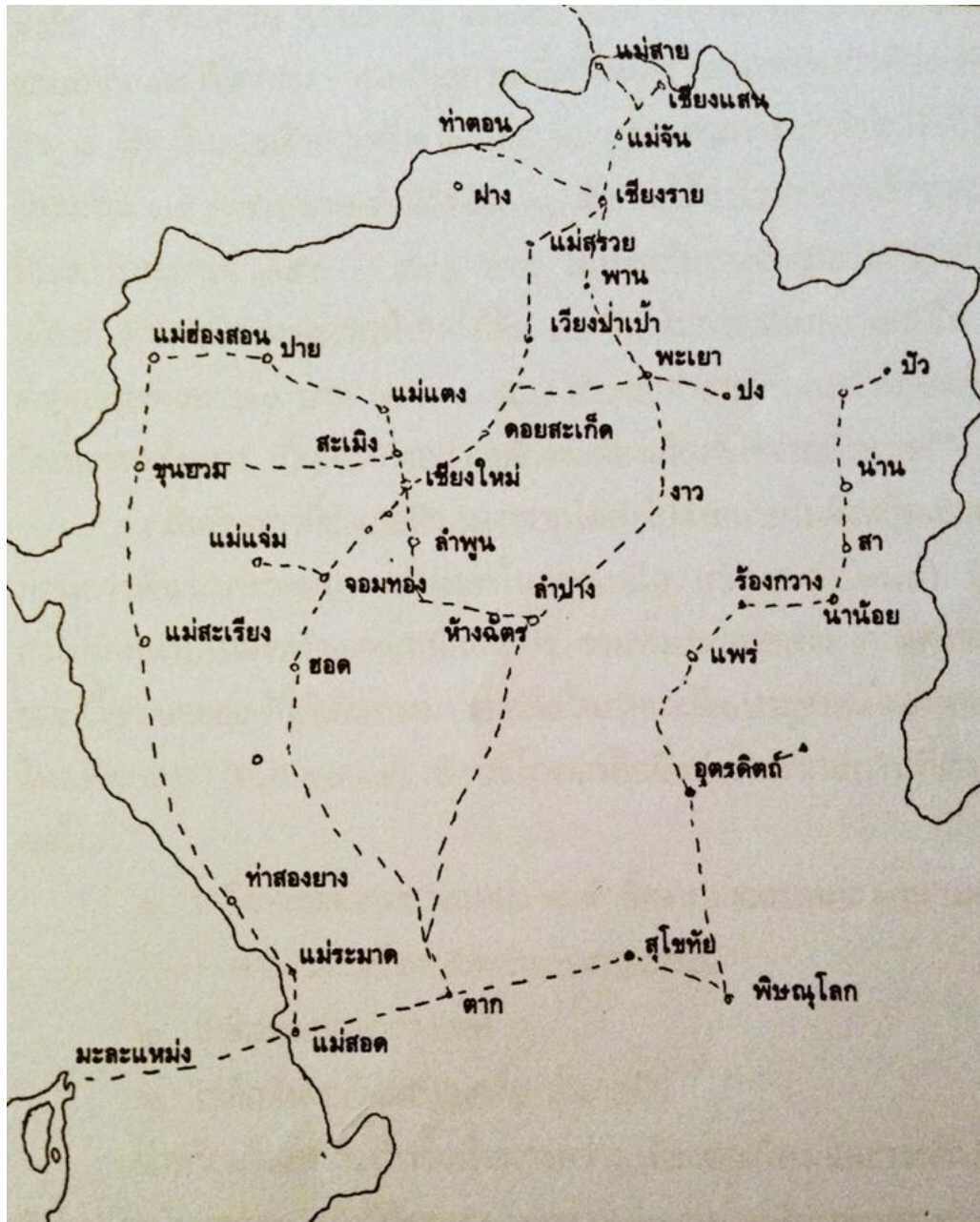
⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-41.

เส้นทางระหว่างมะละแหม่ง-แม่ฮ่องสอน โดยพ่อค้าวัวต่างจะเดินทางผ่านมะละแหม่ง-ผาปูน-แม่สลด-แม่ระมาด-ท่าสองยาง-แม่ต๋น-วังลุง-บ่อหลวง-แม่ลาย-แม่สะเรียง ใช้เวลาเดินทางราวหนึ่งเดือน

เส้นทางระหว่างมะละแหม่ง-เชียงใหม่ ผ่านมะละแหม่ง-แม่สลด-ตาก-สลด-เชียงใหม่เส้นทางนี้มีความสำคัญมากในช่วงก่อนสร้างทางรถไฟสายเหนือถึงลำปาง (พ.ศ.2458) และถึงเชียงใหม่ (พ.ศ. 2463) เพราะเส้นทางนี้เป็นเส้นทางที่ใช้เวลาน้อยกว่าเส้นทางอื่นๆ

เส้นทางระหว่างมะละแหม่ง-น่าน เส้นทางนี้มีความสำคัญน้อยกว่าเส้นทางมะละแหม่ง-เชียงใหม่เพราะพ่อค้าเมืองน่านมักเดินทางล่องมาตามลำน้ำน่านหรือเดินทางบกมาซื้อสินค้าสำเร็จรูปและปลาแห้งที่ทำอิฐ ทำเสา จังหวัดอุตรดิตถ์ มากกว่าที่จะเดินทางไปยังมะละแหม่ง การเดินทางค้าขายระหว่างมะละแหม่งกับเมืองน่าน จะเดินทางจากมะละแหม่ง-ผาปูน-แม่สลด-ตาก-สุโขทัย-พิษณุโลก-อุตรดิตถ์-แพร่-น่าน

เส้นทางมะละแหม่ง-ลำปาง กองคาราวานจะเดินทางจากมะละแหม่ง-แม่สลด-ตาก แล้วเลียบน้ำวังขึ้นมายังลำปาง ส่วนกองคาราวานซึ่งต้องการเดินทางไปเชียงใหม่ก็เดินทางเลียบแม่น้ำปิง

ภาพที่ 1 แผนที่เส้นทางวัวต่างในภาคเหนือของไทย⁷¹

สินค้าที่พ่อค้าวัวต่างนำไปขายยังมะละแหม่งส่วนใหญ่จะเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีในท้องถิ่นหรือของป่า เช่น หมาก พลู น้ำมันหมู น้ำผึ้ง หนังสัตว์ เขาสัตว์ เป็นต้น ส่วนสินค้าเข้าที่นำมาจากมะละแหม่ง เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป น้ำมันก๊าด เทียนไข ไม้ขีดไฟ ด้าย ปลาแห้ง และเกลือ⁷² มีหลักฐานปรากฏชัดว่า

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-41.

เกลือทะเลจากมะละแหม่งได้ถูกส่งเข้ามาจำหน่ายในล้านนา โดยผ่านทางด่านแม่สอด นอกจากนี้ยังมีนายท่าเกลือ ทำหน้าที่เก็บภาษีด้วย⁷³

การที่พื้นที่บริเวณล้านนามีความสำคัญทางการค้ากับพม่ามากกว่าสยามด้วยปัจจัยต้นทุนการขนส่งสินค้าและปริมาณสินค้า ทำให้กำลังในการรวมเศรษฐกิจ (Economic Centripetal Power) ของกรุงเทพฯ ยังอ่อนแอจนไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่จะรวมตัวทางเศรษฐกิจของไทยได้ เนื่องจากการขนส่งของสินค้าเหล่านี้ได้อาศัยวิธีการขนส่งดั้งเดิมที่มีเงื่อนไขการขนส่งต่ำ การใช้วิธีการขนส่งที่ทันสมัยอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระแสสินค้าไปได้อย่างสิ้นเชิง เช่น การสร้างรถไฟจากมะละแหม่งไปสู่ภาคเหนือ ที่อังกฤษได้เคยวางแผนไว้ในปลายทศวรรษที่ 2420 อาจทำให้การขนส่งจากมะละแหม่งกับภาคเหนือได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น อังกฤษได้พิจารณาว่าจะสร้างทางรถไฟจากมะละแหม่งไปสู่ยูนนานโดยผ่านทางภาคเหนือของไทยเนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเหมาะสมกว่าแนวทางที่ผ่านดินแดนพม่า แต่รัฐบาลไทยไม่ได้อนุมัติ เพราะเกรงว่าอังกฤษจะยึดเอาภาคเหนือหากทางรถไฟสายนี้สร้างเสร็จ⁷⁴ ในช่วงที่ยังไม่มีการพัฒนาเส้นทางการค้าระหว่างล้านนา กับกรุงเทพฯ จึงทำให้เส้นทางสายมะละแหม่ง-ล้านนามีความรุ่งเรืองอย่างมากนับตั้งแต่พม่าทำสนธิสัญญาการค้ากับอังกฤษในปี พ.ศ.2369 จนถึงเมื่อมีการเปิดใช้รถไฟจากกรุงเทพฯ-เชียงใหม่ในปี พ.ศ.2464

ด่านแม่สอดเองเป็น “พื้นที่” ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าว่าต่างการเดินทางค้าขายไปมาและการที่ต้องหยุดพักชั่วคราวที่เป็นพาหนะต่างสินค้าที่บริเวณที่ราบริมน้ำ หรือแวะพักที่บริเวณด่านแม่สอด ทำให้แม่สอดกลายเป็นปางที่พักของพวกพ่อค้า จากปางที่พักชั่วคราวก็กลายเป็นปลูกเรือนที่พักถาวร พ่อค้าชาวไทใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มาตั้งถิ่นฐานในบริเวณอำเภอแม่สอดประมาณ พ.ศ. 2400⁷⁵ และในช่วงระยะเดียวกันพ่อค้าชาวมุสลิมอินเดีย (Indian Muslim Traders) ที่เดินทางเพื่อค้าขายเริ่มพักอาศัยอยู่ที่แม่สอดยาวนานขึ้น โดยในระยะแรกอยู่ในฐานะของพ่อค้าคนกลางที่ติดต่อค้าขายระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียหรือพม่ากับพ่อค้าชาวยูนนาน ลาน ลาวและล้านนา ที่เดินทางมาจากเมืองต่างๆทางภาคเหนือเพื่อมาค้าขายที่แม่สอด เมื่อธุรกิจของชาวมุสลิมกลุ่มนี้ประสบความสำเร็จ

⁷³ กษ.,ร6 ก. 5/10 เรื่อง พระองค์เจ้าไตรทศสิงหาเสวกเอกเจ้าพระยามหรร (9 มกราคม 2467) อ้างใน สุสิทธิ์ ชูชาติ, พ่อค้าว่าต่าง, หน้า 30

⁷⁴ อจิโร คาชิซึกิ, “รถไฟกับการรวมตัวทางเศรษฐกิจของไทยในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒”, วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, หน้า 16.

⁷⁵ งาน กำแหงหาญ และคณะ, ประวัติศาสตร์ไทยวัฒนธรรม ด.ท่าสายลวด อ.แม่สอด จ.ตาก (แม่สอด : สุรินทร์การพิมพ์, 2535), หน้า 14-6.

ญาติพี่น้องจึงอพยพตามมาสมทบในภายหลัง และได้กลายมาเป็นผู้ที่พำนักอยู่ในแม่สอดอย่างถาวร⁷⁶

ช่วงต้นทศวรรษที่ 2430 เศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับการค้าข้ามแดนของด่านแม่สอดมีความรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก จะเห็นได้จากสินค้าต่างๆ ที่ผ่านแดนแม่สอดเพื่อนำไปจำหน่ายที่ตำบลกะเริก (Kawkaeik)⁷⁷ ในเขตเมืองมะละแหม่ง อาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งมีทั้ง ช้าง ม้า โค กระบือ และผ้าไหมต่างๆ⁷⁸ ดังที่แสดงไว้ในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 สินค้าที่ผ่านแดนแม่สอดไปจำหน่ายยังประเทศพม่า ระหว่าง พ.ศ.2433-2435

ทางด่านแม่สอดทางเดียว	พ.ศ.๒๔๓๓	พ.ศ.๒๔๓๔	พ.ศ.๒๔๓๕
สินค้าหอบ	๒๐๔๘	๒๓๒๕	๑๐๘๓
ช้าง	๑๕	๑๐	-
ม้า	-	-	-
โค	๓๖๐๒	๖๖๖๑	๑๖๔๕
กระบือ	๒๒๐	๕๓๕	๑๖๑
รวมสัตว์พาหนะ	๓๘๔๑	๗๒๐๖	๑๘๐๖

ที่มา : คัดแปลงจาก กจช., มร.5 ม/14/1

จำนวนสินค้าซึ่งเหล่าพ่อค้าจากสยามนำออกไปจำหน่ายที่ตำบลกะเริก (Kawkaeik) ตำบลบ้านนางบะเว ในเขตพม่าของอังกฤษและพ่อค้าจากเขตพม่านำสินค้าเข้ามาจำหน่ายในเขตสยามเมื่อ พ.ศ.2434 แสดงไว้ในตารางที่ 2 และ 3 ตามลำดับ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

⁷⁶จักรพันธ์ จักรชุมแสง, “ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพุทธสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการธำรงชาติพันธุ์”, หน้า 83.

⁷⁷บ้างก็เรียกว่าเกาะกริก, กอละเลก

⁷⁸กจช.,มร.5 ม/14/1, เรื่อง พระยาสุรศักดิ์ส่งรายงานข้าหลวงไปตรวจป่าไม้เมืองตาก และเมืองพม่าแดนอังกฤษและเลขไปอินเดียต่อไป (13 ก.ย. ร.ศ.111- 4 พ.ย. ร.ศ.112).

ตารางที่ 2 สินค้าขาออกของเขตสยามที่ผ่านแม่สอดไปจำหน่ายในพม่า พ.ศ.2434

รายการขาออกจากเขตสยาม	จำนวน	มูลค่า (รูปี)	จดหมายเหตุ
บ้านเกาะกริก			
สัตว์พาหนะ ม้า	๑	๑๕	
สัตว์พาหนะ โคกระบือ	๔๐๕๘	๑๑๕๑๒๓	
สินค้าต่างๆ	-	๑๒๘๕๖๐	
บ้านมังบะเว			
สัตว์พาหนะ ช้าง	๑	๑๒๕๐	
สัตว์พาหนะ ม้า	๑๔๕๔	๑๑๕๖๐๐	
สัตว์พาหนะ โคกระบือ	๒๓๓๔	๑๐๒๕๒๐	
สินค้าต่างๆ	-	๒๕๓๔๐๒	
รวม	๘๒๘๘	๓๓๔๕๐๕	

ที่มา : คัดแปลงจาก กจข., มร.5 ม/14/1

ตารางที่ 3 สินค้าขาเข้าจากพม่าที่นำเข้ามาจำหน่ายในเขตสยาม พ.ศ.2434

รายการขาเข้าในเขตสยาม	จำนวน	มูลค่า (รูปี)	จดหมายเหตุ
บ้านเกาะกริก สินค้าต่างๆ	_____	๒๕๖๓๐๘	
บ้านบะเว สินค้าต่างๆ	_____	๔๓๓๐๔๕	
รวม	_____	๗๓๓๓๕๓	

ที่มา : คัดแปลงจาก กจข., มร.5 ม/14/1

หลังจากที่ทางรถไฟสายเหนือได้ขยายปลายทางสู่อุดรดิตถ์ใน พ.ศ.2452 กองการวานวิวัฒนาการจากภูพานและขุนนางได้เริ่มลงมาถึงปลายทางรถไฟเพื่อรับหน้าที่ขนส่งระหว่างรถไฟกับหัวเมืองสำคัญในภาคเหนือแทนที่จะลงไปยังมะละแหม่งดังที่เคยทำมา สินค้าที่มีน้ำหนักเบา เช่น ผลไม้แห้ง

สิ่งทอจึงถูกทดแทนด้วยวิธีนี้⁷⁹ การเปิดทางรถไฟสายเหนือถึงสายอุตรดิตถ์ทำให้ย่นระยะเวลาในการเดินทางในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา การเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปน่านได้ย่นระยะเวลาลงจาก 49 วัน เหลือเพียง 9 วันและการไปเชียงใหม่ก็ย่นเวลาลงจาก 42 วันเหลือเพียง 12 วัน⁸⁰ ต่อมาทางรถไฟสายเหนือที่สร้างจนถึงเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2464 ได้ทำให้ค่าใช้จ่ายในการขนส่งสินค้าระหว่างกรุงเทพฯ ลดลงมาก ดังนั้นกรุงเทพฯ จึงได้เปรียบมากขึ้นเนื่องจากไม่มีการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมระหว่างภาคเหนือกับมะละแหม่ง⁸¹ การเปิดใช้ขบวนรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปสู่เชียงใหม่ ได้ย่นระยะเวลาดำเนินทางไปเชียงใหม่จาก 12 วันเหลือเพียง 1.5 วัน นอกจากจะมีการขยายเส้นทางรถไฟแล้วยังมีการเดินรถยนต์จากสถานีรถไฟสู่พื้นที่ตอนในด้วย เช่น จากลำปางไปสู่เชียงราย ดังนั้น บริเวณที่มีทางรถยนต์เข้าถึงก็สามารถย่นระยะเวลาได้เช่นกัน จนเข้าถึงชายแดนเหนือสุดต่อกับพม่าที่แม่สายได้ภายใน 5 วัน แต่บริเวณด้านตะวันตกและภาคอีสานไม่ค่อยมีการปรับปรุงเส้นทางคมนาคม จึงกลายเป็นพื้นที่ห่างไกล⁸²

การขยายตัวของการค้าระหว่างภาคเหนือกับกรุงเทพฯ โดยการขนส่งสินค้าทางรถไฟได้ส่งผลให้การค้ากับมะละแหม่งได้ลดความสำคัญลงเมื่อกระแสสินค้ากรุงเทพฯ ขยายตัวขึ้นนับตั้งแต่ทางรถไฟสายเหนือที่สร้างมาจนถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 ได้ทำให้ค่าใช้จ่ายในการขนส่งสินค้าระหว่างกรุงเทพฯ ลดลงมาก ดังนั้น กรุงเทพฯ จึงได้เปรียบมากขึ้นเนื่องจากไม่มีการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมระหว่างภาคเหนือกับมะละแหม่ง

การเปิดใช้รถไฟจนถึงเชียงใหม่ทำให้มีกระแสสินค้าใหม่ระหว่างไทยกับพม่า ได้แก่ สินค้าอุตสาหกรรมที่นำเข้าจากกรุงเทพฯ แล้วส่งออกอีกครั้งเข้าสู่พม่า เพราะเวลานั้นทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายอังกฤษไม่ได้เก็บภาษีที่ชายแดน ดังนั้น สินค้านำเข้าจากต่างประเทศที่เสียอากรขาเข้าร้อยละ 3 แล้วที่กรุงเทพฯ จึงสามารถเข้าไปถึงพม่าได้โดยไม่ต้องเสียภาษีอีก ทำให้มีราคาถูกกว่าสินค้าที่นำเข้าไปในพม่าโดยตรง ซึ่งต้องจ่ายอากรขาเข้าด้วยอัตราที่สูงกว่า อังกฤษจึงตั้งด่านศุลกากรที่บ้านกอกะริก (Kawkareik) เพื่อป้องกันการลักลอบโดยการเกณฑ์อากรขาเข้า แต่ฝ่ายไทยคงปล่อยไว้เนื่องจากยังมีการค้าน้อยจนไม่คุ้มกับค่าใช้จ่าย⁸³ สอดคล้องกับบันทึกการเดินทางของ นายสวนีย์ เสมดี เมื่อครั้งมาดำรงตำแหน่งศึกษาธิการอำเภอแม่สอดใน พ.ศ. 2487 ท่านเดินทางจากอำเภอบ้านตากมายังอำเภอแม่สอดโดยใช้เวลาทั้งหมด 6 วัน บันทึกการเดินทางวันที่ 3 ได้บอกไว้ว่า เดินทางมาถึงบ้านปางมะฮ้า มี

⁷⁹ อจิโร คาลิชากิ, “รถไฟกับการรวมตัวทางเศรษฐกิจของไทยในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒”, *วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี*, หน้า 29.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 18-19.

⁸³ กชช. กค. ๐๓๐๑. ๘/๑๔ เรื่อง “เสนานิติกระทรวงการคลังกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๑๓ ม.ก. ๒๔๖๗.

บ้านประมาณ 10 หลัง เป็นหมู่บ้านที่ไว้สำหรับแวะพักการเดินทางจากจังหวัดตากไปอำเภอแม่สอด ตามเส้นทางการค้าเดิม โดยเฉพาะพ่อค้าที่มักจะแวะพักเป็นประจำ บางหลังก็เป็นบ้านที่พ่อค้ารวมทุนสร้างไว้สำหรับพัก บางหลังก็มีไว้ให้สำหรับเช่าค้างอยู่เป็นคืน การแวะพักการเดินทางที่บ้านปางมะอ้านี้ นายสงฆ์ ได้กับพวกพ่อค้าที่มีทั้งต่างชาติและกลุ่มชาวไทยภาคเหนือ ที่ขนส่งสินค้าไปขายแม่สอดกันรวมกว่า 20 หลังช้าง⁸⁴

2.1.3) กลุ่มคนชาติพันธุ์ต่างๆ ในเมืองชายแดนแม่สอด ก่อนทศวรรษ 2510

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าแม่สอดเป็นบริเวณที่มีการเคลื่อนย้ายอย่างอิสระของบรรดาพ่อค้าทั้งหลายชาวไทยและชาวต่างชาติ พ่อค้าบางคนจะค้างแรม ณ ที่แห่งนี้เป็นเวลาหนึ่งถึงสองคืนเพื่อขายสินค้าที่บรรทุกมาหรือรับซื้อสินค้าพื้นเมืองจากชาวบ้านแล้วบรรทุกบนหลังสัตว์เพื่อนำไปขายยังที่อื่นๆต่อไป พ่อค้าบางคนก็ตั้งรกรากอยู่ที่แม่สอดอย่างถาวร⁸⁵ พื้นที่ชายแดนแม่สอดจึงเป็นพื้นที่ที่ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ดังนี้

ชาวไทยใหญ่

ชาวไทยใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดในฐานะพ่อค้าวัวต่าง ชาวไทใหญ่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอำเภอแม่สอดมีทั้งที่มาจากทางภาคเหนือของประเทศ และรัฐฉานของพม่า ชาวแม่สอดเรียกกลุ่มชาติพันธุ์นี้ว่า “เงี้ยว” ชาวไทใหญ่ในแม่สอดถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์แรกๆที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมีความสำคัญกับท้องถิ่นในแง่ของการก่อตัวเป็นชุมชนแม่สอดขึ้นมา ดังจะเห็นได้จากจำนวนวัดเงี้ยวในเขตเทศบาลตำบลแม่สอดที่มีอยู่ถึง 3 แห่ง ไม่นับรวมวัดเงี้ยวอีกหลายแห่งที่ตั้งอยู่นอกเขตเทศบาลตำบลแม่สอด วัดทั้ง 3 แห่งได้แก่ วัดแม่ชอดนำด่าน(วัดเงี้ยวหลวง) สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.2400 วัดสุนทริกาวาส(วัดป่าใหม่) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2445 และวัดภวานานิยมาราม(วัดป่าเก่า) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2447⁸⁶ ในช่วงก่อนกลางทศวรรษ 2510 ชุมชนเงี้ยวที่สำคัญของแม่สอดตั้งอยู่ใจกลางของเมืองแม่สอดบริเวณสองฟากของถนนประสาทวิถีบริเวณใกล้เคียงกับวัดแม่ชอดนำด่าน(วัดเงี้ยวหลวง) ซึ่งในอดีตชาวแม่สอดเรียกถนนเส้นนี้ว่า “กองเงี้ยว” ที่หมายถึงถนนในบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนของชาวไทยใหญ่ ช่วงขณะนั้นบริเวณ “กองเงี้ยว” มีชาวไทยใหญ่อาศัยอยู่หนาแน่นก่อนที่จะมีชาวจีนจากภาคกลางและภาคใต้จะอพยพเข้ามาค้าขายที่แม่สอดในทศวรรษ 2510

⁸⁴ สงฆ์ เสมติ, “บันทึกการเดินทางมาอำเภอแม่สอด ในพ.ศ.2487” อ้างใน อนุรักษ์ พันธุรัตน์, *แม่สอดหนึ่งร้อยปี*, หน้า 7-11.

⁸⁵ Suthep Soonthornpasuch, “Islamic Identity in Chiangmai City : A Historical and Structural Comparison of Two Communities”, University of California at Berkeley, 1997, pp. 38-40.

⁸⁶ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดตาก, *สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดตาก* (ตาก : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดตาก โรงเรียนตากพิทยาคม).

ยุคที่การค้าแม่สอดกลายเป็นตลาดมืด ชาวจีนได้กวาดซื้อที่บริเวณ “กองเงี้ยว” ชาวไทใหญ่บางส่วนได้ขายที่บริเวณกองเงี้ยวแล้วย้ายไปหาที่อยู่อาศัยบริเวณรอบนอกตัวเมืองแทน นอกจากนี้แล้วยังมีชุมชนเงี้ยวที่สำคัญอีกสองแห่งซึ่งตั้งอยู่นอกเขตเทศบาลตำบลแม่สอด คือบ้านแม่ดาว หมู่ 1 ตำบลท่าสายลวด และบ้านท่าอาจ หมู่ที่ 2 ตำบลท่าสายลวดที่มาตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณปี พ.ศ.2400 และปัจจุบันก็ยังไม่ได้เคลื่อนย้ายไปไหน

จากบันทึกของคำบอกเล่าของผู้สูงอายุชาวไทใหญ่และหลักฐานเกี่ยวกับวัดแม่ชอดนำคำ่านหรือวัดเงี้ยวหลวง ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อประมาณก่อน พ.ศ.2400 ชาวไทใหญ่ซึ่งเดินทางมาจากรัฐฉานเพื่อนำสินค้าเข้ามาขายในสยามผ่านเข้ามาบริเวณของแม่สอดในปัจจุบัน บริเวณนี้ได้เป็นปางที่พักของพวกพ่อค้าชาวไทใหญ่ซึ่งอยู่บริเวณบ้านร้างร้างด้านหลังวัดคอนไชยในปัจจุบัน ต่อมาจากการเป็นเพียงปางที่พักชั่วคราวก็กลายเป็นปลูกบ้านเรือนถาวรและได้ก่อตั้งสำนักสงฆ์ที่ชื่อว่า “วัดนางแอ้ง” ระยะต่อมาอาณาเขตของชุมชนชาวไทใหญ่ได้ขยายออกไปทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นเขตตัวเมืองของอำเภอแม่สอดในปัจจุบัน เนื่องจากการเดินทางไปบ้านร้างร้างในยุคอดีตเป็นเรื่องที่ค่อนข้างลำบากโดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงฤดูฝน ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2432 ชาวเงี้ยวจึงได้ยุบ “วัดนางแอ้ง” แล้วมาสร้างใหม่ ณ ที่ปัจจุบันเนื่องจากมีชาวไทใหญ่นิยมมาตั้งชุมชนบริเวณนี้อยู่มากและได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดจองเงี้ยว”⁸⁷ ด้วยการที่วัดตั้งอยู่ใจกลางชุมชนของชาวไทใหญ่จึงทำให้ชาวแม่สอดบ้างก็เรียกชื่อวัดว่า “วัดเงี้ยวหลวง” บ้าง “วัดหลวง” บ้าง⁸⁸ จนกระทั่งปี พ.ศ.2438 พระพลสงคราม นายด่านพลหรือด่านแม่ชอดในขณะนั้นและหลวงรามณฤทธิ พร้อมด้วยประชาชนชาวไทใหญ่และชาวไทยเหนือได้ขอพระราชทานวิสุงคามสีมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ.2440⁸⁹ หลังจากนั้นวัดเงี้ยวหลวงได้มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า “วัดแม่ชอดนำคำ่าน” จนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าวัดแห่งนี้ตั้งอยู่ใจกลางตัวชุมชนของด่านแม่สอดและเป็นวัดแรกในเขต 5 อำเภอชายแดนตะวันตกของจังหวัดตากที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา จึงเหมือนยกฐานะเป็นวัดประจำด่านแม่สอดในช่วงเวลานั้น

นอกจากชุมชนไทใหญ่ที่อยู่ในกลางเมืองของด่านแม่สอดแล้วในระยะเดียวกันก็มีกลุ่มพ่อค้าวัวต่างชาวไทใหญ่มารั้งถิ่นฐานในบริเวณรอบนอกเมือง คือบริเวณที่ติดกับแม่น้ำเมยหรือบริเวณเขตเทศบาลตำบลท่าสายลวดในปัจจุบัน กล่าวคือ เมื่อประมาณ พ.ศ.2400 ได้มีกลุ่มพ่อค้าวัวต่างจำนวนประมาณ 17 คน หัวหน้ากลุ่มชื่อนายมั่ง เป็นชาวไทใหญ่ได้นำคณะวัวต่างพากันเดินทางมาจากเมือง

⁸⁷ จงเป็นภาษาพูดของชาวไทใหญ่ แปลว่า วัด ฉะนั้น “จองเงี้ยว” ในที่นี้จึงหมายถึง “วัดเงี้ยว”

⁸⁸ ปาน มนต์ดี, ประวัติวัดแม่ชอดหน้าคำ่าน (แม่สอด : วัดเงี้ยวหลวง), มปป.

⁸⁹ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดตาก ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดตาก โรงเรียนสรรพวิทยาคม, สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดตาก, หน้า 75.

ต้องจื่ออยู่ทางตอนเหนือของประเทศพม่าผ่านหมู่บ้านเมียวดีข้ามแม่น้ำเมยมายังอีกฝั่ง (เขตประเทศไทยในปัจจุบัน) เดินทางผ่านแม่สอคนำสินค้าแร่ขายไปเรื่อยจนกระทั่งถึงเมืองหนองคายและยังได้เดินทางข้ามแม่น้ำโขงไปขายสินค้ายังฝั่งประเทศลาว ซึ่งขณะนั้นเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจในการค้าขายบางส่วนก็ได้ตั้งรกรากอยู่ที่เมืองหนองคาย ส่วนที่เหลือก็ได้เดินทางกลับตามเส้นทางเดิมเพื่อจะกลับไปยังรัฐฉานประเทศพม่า เมื่อมาถึงบริเวณด่านแม่สอคนำข้ามแม่น้ำเมยจึงได้หยุดพัก นายมั่งได้พิจารณาว่าบริเวณที่พวกเขาหยุดพักนั้นเป็นพื้นราบมีแม่น้ำไหลผ่าน พื้นดินอุดมสมบูรณ์ เป็นทำเลที่เหมาะสมสำหรับตั้งบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัย เมื่อคณะนายมั่งเดินทางกลับไปยังรัฐฉานก็ได้อพยพครอบครัวมาอยู่ในบริเวณนี้ ญาติพี่น้องของนายมั่งและคณะต่างที่อยู่รัฐฉานพอทราบข่าวว่านายมั่งได้อพยพมาอยู่ในบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ ต่างทยอยพากันมาสร้างบ้านเรือนเพิ่มมากขึ้นจนเป็นหมู่บ้านใหญ่ จึงได้ยกให้นายมั่งเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน ชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านแม่ดาว” เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงได้สร้างวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวไทยใหญ่ “บ้านแม่ดาว” โดยเริ่มสร้างวัดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2410 โดยใช้ชื่อในสมัยนั้นว่า “วัดแม่ดาวเจี๋ย” หรือ “วัดไทใหญ่” ก่อนที่จะเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดไทยวัฒนาราม” โดยกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการเมื่อประมาณปี พ.ศ.2500⁹⁰

ในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมชาวเจี๋ยในอำเภอแม่สอด้านภาษาพูด การแต่งกายจะดูไม่แตกต่างจากคนไทยโดยทั่วไป แต่พวกเขายังคงธำรงรักษาตลอดจนถ่ายทอดวัฒนธรรมไทใหญ่ให้กับลูกหลานไว้ได้เป็นอย่างดี อาทิ แหล่งส่างลอง(การบวชเณร) ต่างซ่อมต่อโหลง(ประเพณีถวายข้าวพระพุทธ) แล่อุปัตตะก่า (การแห่เพื่อรับอาหารแห้งและจุดปัจจัยจากผู้มีจิตศรัทธาเพื่อนำไปถวายแด่พระสงฆ์ตลอดช่วงเข้าพรรษา ประเพณีนี้จะประกอบขึ้นทุกวัน โคนในช่วงเข้าพรรษา) เป็นต้น นอกจากนี้บ้านเรือนของชาวเจี๋ยในแม่สอยังมีลักษณะที่แตกต่างจากบ้านของคนทั่วไป กล่าวคือ จะมีหิ้งพระยื่นออกมาจากตัวบ้านทางทิศตะวันออกหรือทิศเหนือ โดยจะตกแต่งหลังคาหิ้งพระอย่างสวยงาม

⁹⁰ जानง กำแหงหาญ และคณะ, ประวัติวัดไทยวัฒนาราม ต.ท่าสายลวด อ.แม่สอ จ.ตาก, หน้า 4-6.

ภาพที่ 2 ประเพณี “แห่ส้างลอง” (การบวชเณร) ของชาวไทยใหญ่

ชาวมุสลิม

เมื่อประมาณ พ.ศ.2393 ได้มีพ่อค้าชาวมุสลิมอินเดีย (Indian Muslim Traders) เดินทางมาจากพื้นที่ใกล้เมืองจัตตะกองทางด่านตะวันออกของแคว้นเบงกอลเพื่อมาค้าขายในพม่าและสยาม โดยในระยะแรกอยู่ในฐานะของพ่อค้าคนกลางที่ติดต่อค้าขายระหว่างพ่อค้าชาวอินเดียหรือพม่ากับพ่อค้าชาวยุन्नาน ฉาน ลาวและไทยล้านนา ที่เดินทางมาจากจังหวัดต่างๆ ทางภาคเหนือของไทย

เพื่อมาทำการค้าที่แม่สอด เมื่อธุรกิจของมุสลิมกลุ่มนี้ประสบความสำเร็จ ญาติจากเมืองจัตตะกองจึงอพยพตามมาสมทบในภายหลัง และได้กลายมาเป็นผู้ที่พำนักอยู่ในแม่สอดอย่างถาวร⁹¹

ประวัติของการเริ่มก่อตั้งชุมชนมุสลิมแม่สอดมีการบันทึกเป็นภาษาเบงกาลีโดยนายพิศัตร์ธมาน เชาเดการ์ และนายชาลี ศรีประเสริฐได้แปลเป็นภาษาไทย⁹² สรุปสาระสำคัญได้ว่า บุรุษคนแรกของชาวมุสลิมแม่สอด คือ นายชามอด อาลี ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่ประเทศบังกลาเทศ⁹³ ท่านผู้นี้ได้เดินทางจากตำบลลูเช็น นากัรชัตกานีเย อำเภोजิตตะกอง มาทำการค้าขายที่ประเทศพม่าเป็นเวลาหลายปี ต่อมาได้ชักชวนพรรคพวกชาวมุสลิมให้มาค้าขายที่ประเทศไทยโดยข้ามแม่น้ำเมยมา ท่านพบว่าที่แม่สอดมีทำเลการค้าขายที่ดีและมีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ จึงตัดสินใจอยู่ค้าขายที่ฝั่งไทยระยะหนึ่ง ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2408 กิจการเริ่มดีขึ้นจึงเดินทางกลับไปยังบ้านเกิด เพื่อรับน้องชายชื่อ อาสหมัด อาลี มาช่วยกิจการที่แม่สอด และเมื่อ พ.ศ. 2410 นายชามอด อาลี ได้เดินทางกลับไปยังบ้านเกิดอีกครั้งหนึ่งเพื่อเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องและขากลับท่านได้ชักชวนหลานชายชื่อ นายพิศัตร์ธมาน เชาเดการ์ มาด้วย มุสลิมทั้งสามท่านได้ช่วยกันค้าขายจนสามารถสร้างฐานะได้

ต่อมาในช่วงระหว่างปลายทศวรรษ 2440 ถึงต้น ทศวรรษ 2450 มีชาวมุสลิมจากหลายที่มาเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดอย่างไม่ขาดสาย เช่น คหบดีจากเมืองกัลกัตตา ประเทศอินเดีย ชื่อ “ตอเล็บ อุดคิน”⁹⁴ เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่ชุมชนชายแดนแห่งนี้เพื่อทำการค้าขาย ต่อมาจึงเปลี่ยนมาทำกิจการร้านเย็บผ้า ในช่วงเวลาเดียวกันนายพิศัตร์ธมาน เชาเดการ์ ได้แยกไปตั้งร้านใหม่ สองถึงสามปีถัดมาท่านได้กลับไปรับน้องชายจากบังกลาเทศให้มาค้าขายด้วยกัน คือ อับดุลอาลี และ ย่าฟิรออาลี และเวลาต่อมาก็ได้กลับไปรับหลานชายนายส่วย อุปการะ มาค้าขายด้วย สำหรับแบบแผนของการอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตอำเภอแม่สอดนั้น ชาวมุสลิมส่วนใหญ่เดินทางมาจากประเทศบังกลาเทศโดยขึ้นเรือจากเมืองท่าจัตตะกอง(Chittagong) มาแะที่เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า จากนั้นก็โดยสารเรืออีกครั้งหนึ่งเดินทางมาถึงเมืองท่ามะละแหม่ง ต่อจากนั้นจึงเดินทางต่อโดยอาศัยรถยนต์หรือเกวียนเป็นพาหนะจนกระทั่งถึงเมืองกอกะริก (Kawkareik) เมื่อถึงกอกะริกแล้วก็เดินเท้าหรือผู้มีฐานะดีมักโดยสารเกวียนหรือรถยนต์มุ่งหน้าสู่เมืองเมียวดี ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเมย และข้ามแม่น้ำเมยมาที่ฝั่งแม่สอด

⁹¹ จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง, “ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพุทธสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ และการสร้างชาติพันธุ์”, หน้า 83.

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

⁹³ ในขณะนั้นยังเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอินเดีย เมื่ออินเดียได้รับเอกราชจากประเทศอังกฤษ จึงได้แยกตัวออกเป็นประเทศปากีสถานตะวันออก และต่อมา พ.ศ. 2515 จึงได้ประกาศเอกราชเป็นประเทศบังกลาเทศ

⁹⁴ บิดาของนายส่วย อุปการะ

ไม่เพียงเท่านั้นยังมีการอพยพของมุสลิมจากดินแดนอื่นๆ ในภาคเหนือมาสู่แม่สอดเป็นระยะๆ เช่น นายตอน แสนพรม⁹⁵ เดินทางมาจากเมืองลำปางโดยเดินทางโดยเรือล่องมาตามลำน้ำวัง ลัดเลาะเข้าสู่ลำน้ำปิง จนมาขึ้นฝั่งที่เมืองตาก จากนั้นจึงได้เดินเท้าต่อจนถึงชุมชนแม่สอด นอกจากนี้แล้ว ช่วงสงครามโลกครั้งที่สองได้มีมุสลิมหลบหนีชื่อ อับดุลกุสตุส⁹⁶ พร้อมด้วย บิดามารดา และญาติพี่น้องได้เดินทางจากเชียงใหม่มายังอำเภอแม่สอดเพื่อหนีภัยสงคราม หลังจากสงครามสงบไม่ได้เดินทางกลับถิ่นฐานเดิมแต่ตั้งหลักปักฐานอยู่บริเวณถนนศรีพานิช

คนลาวจากภาคเหนือ หรือ “คนเมือง”

การเดินทางค้าขายผ่านไปผ่านมาและหยุดพักชั่วคราวแถวที่ราบริมแม่น้ำเมยทำให้คนลาวจากล้านนาหรือที่มักเรียกว่า “คนเมือง” เห็นว่าพื้นที่บริเวณนี้เหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานเพราะเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์สำหรับทำไร่ทำนา ปลูกข้าว ถั่วเหลือง ยาสูบ และพืชผลอื่นๆ นอกจากนี้ยังเป็นที่เลืกที่สะดวกสำหรับการทำน้ำที่เป็นนายหน้าในการค้า⁹⁷ คนเมืองเริ่มทยอยพาครอบครัว ญาติพี่น้องย้ายมาตั้งถิ่นฐานตามแนวชายแดนริมฝั่งแม่น้ำเมยเมื่อประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 25 โดยมาจากหลายที่เช่น เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และเมื่อมาถึงแล้วก็กระจายตัวกันเป็นกลุ่มๆตามเครือญาติ ออกไปตั้งรกรากตามท้องที่ต่างๆที่บ้านแม่จะรา อำเภอแม่ระมาด บ้านแม่ปะกลาง บ้านสองแควหนึ่ง ตำบลแม่สอด

ชาวลำปางที่มาจากอำเภอเงินถือว่าเป็นคนเมืองที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดมากที่สุด ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากที่อำเภอเงิน เกือบทุกปีในหน้าแล้งจะประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ และอาหาร จึงอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นฐานมาแสวงหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ และเป็นที่เลืกทางการค้าอย่างเมืองแม่สอด โดยคนลำปางส่วนมากจะอาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงกับวัดดอนไชย วัดดอนแก้ว วัดบุญญาวาส วัดชุมพล และบริเวณรอบนอกตำบลแม่สอดด้วย อาทิ หมู่บ้านแม่ปะเหนือ ตำบลแม่กุตำบลแม่ตาวและตำบลพะวอ โดยที่เส้นทางการอพยพจะเริ่มจากเมืองเงิน ผ่านบ้านแม่พริก บ้านตาก เดินทางเข้าสู่บริเวณคอยขอบด้ง เข้าสู่บ้านแม่ตืนในเขตอำเภอแม่ระมาด แล้วเดินทางมาจนถึงแม่สอด

ในระยะเดียวกันที่คนเมืองอพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณชายแดนฝั่งไทย ก็ได้มีคนเมืองที่เลืกข้ามแม่น้ำเมยเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากินยังฝั่งพม่า ลึกเข้าไปจากชายแดนอีกกว่า 35 กิโลเมตร มี

⁹⁵ ดันตระกูล แสนพรม

⁹⁶ ดันตระกูล อัสมิมานะ

⁹⁷ ขวัญชีวัน บัวแดง, “พื้นที่พรมแดนแม่น้ำเมยกับความสัมพันธ์ชาติพันธุ์กะเหรี่ยง-คนเมือง” รายงานการวิจัยภายใต้โครงการอำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองเชิงวัฒนธรรมของรัฐบาลในสังคมไทย, หน้า 45.

หมู่บ้านเรียงรายตั้งแต่ฝั่งแม่น้ำเมยไปตามเส้นทางเมียวดี-กอกะริก หมู่บ้านที่เป็นศูนย์กลางซื้อบ้าน ห้วยसानและมีหมู่บ้านบริวารอีก 8 หมู่บ้าน⁹⁸ มีหลักฐานในรัชกาลที่ 5 ได้บันทึกไว้ว่า

“...มีคนไทย,ลาว, รามัญ,ฝ่ายสยาม ซึ่งเป็นคนหนีเจ้า บ่าวหนีนายหลบไปจากพระราชอาณา เขตตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ในแดนพม่า ซึ่งติดต่อกับเขตแดนสยาม ที่ได้พบปะตามทางไป ประมาณ ๕๐๐๐ ครัวเศษ แต่แต่งตัวไว้ผม โปกผ้าแปลงเป็นพม่าเสียมาก ที่พูดภาษาพม่าได้บ้าง ที่ยัง พูดไม่ได้ก็มี ไปตั้งทำไร่รับจ้างรักษาการป่าไม้บ้าง แต่ลาวนั้นเป็นคนชาวเมืองแพร่ เมืองน่าน มากกว่าหัวเมืองอื่นๆ ข้าพเจ้าได้ไต่ถามได้ความว่า เมื่ออยู่ในเขตแดนไทยนั้นได้รับความเดือดร้อน เพราะมูลนายบ้าง เจ้าหนี้ย้าง จึงหลบมาอยู่ในแดนพม่าฝ่ายอังกฤษๆ ก็มีความเดือดร้อนด้วยการทำ มาหากินยาก...”⁹⁹

ภายหลังในช่วงทศวรรษ 2510 ได้เกิดการสู้รบระหว่างชนกลุ่มน้อยกะเหรี่ยงกับทหารพม่า ชาว ไทยพลัดถิ่นได้อพยพกลับประเทศไทยเข้ามายัง 5 อำเภอชายแดนฝั่งตะวันตกของจังหวัดตาก โดย รัฐบาลได้มอบใบสำคัญประจำถิ่นที่อยู่บัตรต่างด้าวให้บางส่วน

คนไทยพลัดถิ่นกลุ่มนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้น ขณะที่การดำรงชีวิตขาดสิทธิอันพึงมี ต้องการแปลง สัญชาติเป็นไทย โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ไม่อาจศึกษาต่อนอกพื้นที่ การรับจ้างถูกปฏิบัติเหมือน แรงงานอพยพ

นอกจากนี้ กลุ่มคนเมืองที่ย้ายมาจากทางเหนือในระหว่างทศวรรษ 2490 ถึงประมาณทศวรรษ 2500 เนื่องจากได้รับความเดือดร้อนในการทำมาหากินหรืออาศัยอยู่ในถิ่นฐานเดิม เช่น เกิดปัญหา ข้าวยากหมากแพงในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ผู้คนที่อยู่แถวบ้านแม่ตืน อำเภออมก๋อย อุดมยาก ข้าวไม่พอกิน ซื้อข้าวก็แพงกว่าราคาข้าวที่บริเวณชายแดนมาก ก็เลยย้ายมาอยู่ที่ชายแดนริมฝั่งแม่น้ำ เมยกัน หรือกรณีผู้คนที่อพยพมาจากอำเภอคอยเต่า อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากน้ำท่วม หมู่บ้านและที่ทำกินจากการสร้างเขื่อนภูมิพลใน พ.ศ.2508 ซึ่งแม้ว่าจะมีการจัดสรรที่ดินให้ชาวบ้าน ที่ถูกน้ำท่วม แต่ปรากฏว่าดินไม่ดีจึงได้ขยับขยายหาที่ใหม่ และทยอยกันมาตามข่าวคราวที่ทราบว่ ฝั่งชายแดนค่อนข้างอุดมสมบูรณ์หรือตามญาติพี่น้องที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว โดยส่วนใหญ่ได้ อพยพมาอยู่ที่บ้านแม่โกนเกน บ้านแม่ปะได้ และบ้านแม่กืดสามท่าใหม่ เป็นต้น¹⁰⁰

ด้วยเหตุนี้ เราจึงพบวัฒนธรรมล้านนาได้ในเขตอำเภอแม่สอด วัฒนธรรมที่โดดเด่นที่สุด คือ ภาษาคำเมือง ซึ่งมีสำเนียงเหมือนกับภาษาที่ชาวเมืองเถินใช้พูดกัน นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีความ เชื้อ ค่านิยม แบบแผนพฤติกรรม ตลอดจนพิธีกรรมบางอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของคน

⁹⁸เพลินใจ เลิศลักษณ์วงศ์, ปาฐกถา คร.อุทัย คลยเกษม, หน้า38.

⁹⁹ กจช.,มร.5 ม/14/1, เรื่อง พระยาสุรศักดิ์สงครามข้าหลวงไปตรวจป่าไม้เมืองตาก และเมืองพม่าแดนอังกฤษและเลขไป อินเดียต่อไป (13 ก.ย. ร.ศ.111- 4 พ.ย. ร.ศ.112).

¹⁰⁰อนุรักษ์ พันธรัตน์, แม่สอดหนึ่งร้อยปี, หน้า 16-17.

ล้านนา เช่น ความเชื่อเรื่องผีป่วน ประเพณีรดน้ำคำหัว ประเพณีตานก๋วยสลาก การตานขันข้าว พิธีสืบชะตา เป็นต้น

ชาวพม่า

กลุ่มชาติพันธุ์พม่านี้ ชาวแม่สอดรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดี และมักเรียกชาวพม่าว่า “ม่าน” การที่แม่สอดเป็นเมืองชายแดนติดกับประเทศพม่า จึงสามารถพบเห็นลูกหลานชาวแม่สอดจำนวนไม่น้อยที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เป็นชาวพม่า ในอดีตชาวพม่าส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในเมืองจะประกอบอาชีพเป็นช่าง อาทิ ช่างทอง ช่างเจียรระโนพลอย ช่างตีเหล็ก เป็นต้น แต่ในยุคปัจจุบันชาวพม่าที่อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนแม่สอดมักเป็นผู้ใช้แรงงานตาม โรงงานอุตสาหกรรมหรือรับจ้างทั่วไปตามบ้านเรือน ร้านค้า รวมทั้งเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมด้วย

ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวพม่า และชาวไทยล้านนาในเขตชุมชนแม่สอดมีลักษณะคล้ายคลึงกัน มีการทำบุญและเฉลิมฉลองในเทศกาลเดียวกัน เช่น เข้าพรรษา ออกพรรษา ทอดกฐิน สงกรานต์ เป็นต้น แต่อาจแตกต่างกันบ้างในเรื่องของการนับวันทางจันทรคติ อย่างเช่นในบางปี วันเข้าพรรษาของพม่าจะช้าหรือเร็วกว่าของคนไทยอยู่ประมาณหนึ่งวัน

ชาวจีน

ชาวจีนส่วนใหญ่ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดก่อนปี พ.ศ.2510 แบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเข้ามาตั้งถิ่นฐานประมาณทศวรรษ 2440 ซึ่งมีทั้งชาวจีนที่มาจากภาคกลางของประเทศสยาม และชาวจีนที่มาจากประเทศพม่า กลุ่มหลัง คือกลุ่มที่เข้ามาในช่วงทศวรรษ 2480 สมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีจนถึงช่วงหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง

พ่อค้าชาวจีนเริ่มอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งและค้าขายในภาคเหนือตั้งแต่ยุคปลายรัชสมัยพระเจ้าตากสิน สาเหตุที่ชาวจีนอพยพมาทั้งเพื่อหนีภัยการเมืองและเพื่อมาทำการค้าขาย ชาวจีนเดินทางมาตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเชื่อมกับแม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน พ่อค้าชาวจีนที่อพยพขึ้นมาตามแม่น้ำปิงได้ตั้งชุมชนตามเมืองสำคัญต่างๆ 3 เมือง คือ เมืองระแหง(หรือเมืองตาก) เมืองลำพูน และเมืองเชียงใหม่ ต่อมาเมื่อประเทศไทยได้เปิดการค้าระหว่างประเทศแบบเสรีซึ่งเป็นผลจากสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ.2398ชาวจีนก็อพยพขึ้นมาค้าขายทางภาคเหนือมากขึ้น โดยเฉพาะการค้าทางเรือตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อเนื่องมาจนยุคที่ทางรถไฟสายเหนือนำพ่อค้าชาวจีนขึ้นมาทางเหนือครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง¹⁰¹

¹⁰¹ ปลาย้อ ชนันท, “บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย”, หน้า 41-42.

พ่อค้าชาวจีนค้าขายทางเรือและมักตั้งชุมชนอยู่ตามเส้นทางแม่น้ำ เมืองระแหงที่ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำปิงเป็นอีกแห่งหนึ่งที่ชาวจีนได้มาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนขึ้น ขณะนั้นยังไม่ปรากฏว่าชาวจีนได้เข้ามาทำการค้าในชุมชนชายแดนแม่สอด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะแม่สอดเป็นชุมชนเส้นทางการค้าสำหรับพ่อค้าวัวต่างที่มักจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ จีนฮ่อ มุสลิมจากอินเดียและชาวไทยภาคเหนือเสียมากกว่า

อย่างไรก็ตามหลังจากที่การค้าทางเรือเริ่มลดน้อยลงเมื่อภาคเหนือมีเส้นทางรถไฟสายเหนือมาถึงปากน้ำโพ ปี พ.ศ.2444 การขนส่งสินค้าจากกรุงเทพฯ บางส่วนจึงบรรทุกรถไฟมาถึงปากน้ำโพ ต่อมาเมื่อรัฐบาลขยายทางรถไฟขึ้นมาภาคเหนือตอนบน การค้าทางเรือก็ชะงักลงตามลำดับ เส้นทางรถไฟที่มาถึงเชียงใหม่ทำให้การขนส่งสินค้าระหว่างเมืองต่างๆ ในภาคเหนือกับกรุงเทพฯ รวดเร็วขึ้น และทำให้ต้นทุนการขนส่งลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับ การขนส่งทางเรือ นอกจากนี้การค้าขายทางรถไฟยังทำได้ตลอดปี ไม่ต้องรอฤดูน้ำเช่นเดียวกับการค้าทางเรือ ด้วยเหตุต่างๆ เหล่านี้ การค้าทางรถไฟจึงเข้ามาแทนที่การค้าทางเรือได้อย่างรวดเร็ว พ่อค้าชาวจีนที่เคยค้าขายทางเรือกับพ่อค้าในกรุงเทพฯ หันมาใช้รถไฟขนส่งสินค้าจนกระทั่งกลายเป็นเส้นทางขนส่งสินค้าหลักของภาคเหนือไปในที่สุด¹⁰² นอกจากนี้ปัจจัยดังกล่าวส่งผลให้ชาวจีนที่ทำการค้าขายทางเรือหากินลำบากโดยเฉพาะบริเวณที่มีได้มีเส้นทางรถไฟผ่าน เช่น กำแพงเพชร ระแหง ชาวจีนบางส่วนที่ประสบปัญหาจึงต้องหาช่องทางในการทำกินต่อไป ทำให้มีชาวจีนบางกลุ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่แม่สอด เพราะเห็นว่าเป็นทำเลที่สามารถประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลางหรือค้าขายได้อย่างสะดวก

ชาวจีนคนแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดก็คือ เจ้าแก้วชา้วน แซ่ตั้ง ชาวจีนแต่จ้าวจากแผ่นดินใหญ่เข้ามาประเทศไทยโดยทางเรือ และได้เดินทางโดยเรือจากภาคกลางขึ้นทางตอนเหนือของประเทศ โดยก่อนที่จะเข้ามาแม่สอดได้ค้าขายอยู่ที่อำเภอวังเจ้า จังหวัดตาก เมื่อได้ขึ้นขบวนถึงอำเภอแม่สอดว่าเป็นชุมชนเส้นทางการค้าจึงได้ลองเข้ามาทำกินหาเลี้ยงชีพในแม่สอดเมื่อประมาณ พ.ศ.2451 โดยเจ้าแก้วชา้วน แซ่ตั้ง ได้เริ่มกิจการโรงกลั่นสุราแห่งแรกของแม่สอดอยู่ตรงบริเวณริมห้วยแม่สอดเจ้าแก้วชา้วนมีภรรยา 4 คนด้วยกัน คือ นางถมยา, นางกรอบ, นางอู๋น้าย แซ่กั๋ง และนางบัวเขียว แซ่อรุณ

หลังจากที่ชา้วน แซ่ตั้ง เข้ามาทำกิจการในแม่สอดแล้วเห็นว่าเหมาะแก่การค้าขายจึงได้ชักชวนให้หลาน(ลูกของพี่ชาย) ลือยัง แซ่ตั้ง มาตั้งถิ่นฐานทำกินที่แม่สอด ถัดจากนั้นมาไม่นานน้องชายลือยัง แซ่ตั้ง อีก 3 คนก็เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่แม่สอด คือ นายลือเจียบ แซ่ตั้ง นายลือเชียง แซ่ตั้ง และนายลือเจ้า แซ่ตั้ง ต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนนามสกุลมาใช้ “ตัณตริยรัตน์”

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 45-52.

นอกจากนี้ นายล้วน เดือนจันทร์ฉาย หรือเจ็กไล่ ลูกภรรยาคนที่ 2 (นางครอบครัว) ของเจ้าแก้ว ชำชวน แซ่ตั้ง ต่อมาได้ตั้งเป็นตระกูล “เดือนจันทร์ฉาย” ทำอาชีพเป็นพ่อค้าคนกลาง รับส่งสินค้า ภายหลังได้เปิดโรงแรมล้วนพานิช

ถัดมาไม่นานจากที่ชำชวน แซ่ตั้ง เข้ามายังแม่สอด เจ้าแก้วหนี แซ่เอียบ ต้นตระกูล “พงศ์เรข นานนท์” หรือที่ชาวแม่สอดรู้จักตระกูลนี้กันในนาม “บ้านใหญ่” เจ้าแก้วหนีเข้ามาทำการค้าในแม่ สอดพร้อมกับภรรยาชาวจีน เล่าม้วยคิม แซ่เอียบ มีบุตรสาวร่วมกัน 1 คนคือนางชีบัว ต่อมาได้ แต่งงานกับ นายเซ่งยัง แซ่เล่า มีลูกด้วยกัน 7 คน ซึ่งก็คือกลุ่มตระกูล “พงศ์เรขนานนท์” ในแม่สอด ปัจจุบัน

เมื่อเจ้าแก้วหนีทำการค้าขายในแม่สอดได้ระยะหนึ่งแล้ว เจ้าแก้วชำชวน แซ่ตั้ง ได้ยกลูกสาว ของภรรยาคนที่ 1 (นางถมยา) ให้กับเจ้าแก้วหนีเป็นภรรยาอีกคน คือนางตู้ แซ่ตั้ง ต่อมาได้มี บุตรสาว 1 คน คือ นางสาวอิง และได้แต่งงานกับนายทรงศักดิ์ ภูมิพานิช และถือได้ว่าสกุล “ภูมิ พานิช” และ “พงศ์เรขนานนท์” อยู่ในกลุ่มตระกูลเดียวกันคือ “บ้านใหญ่” ที่เป็นที่รู้จักของคนแม่ สอดในปัจจุบัน และมีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มทางชาติพันธุ์จีนในแม่สอดซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

นอกจากนี้ยังมีชาวจีนจากประเทศพม่าได้เข้ามาทำการค้าขายในแม่สอดอยู่บ้าง เช่น สองพี่น้อง ชาวจีนชื่อ “อุฮ่องเส่ง” และ “อุหม่องเส่ง” ต้นตระกูล “พันธุรัตน์” และ “กวาดตระกูล” ตามลำดับ สองพี่น้องชาวจีนมีร้านค้าเครื่องอุปโภคบริโภคที่เรียกว่า “กาดตึก” ริมถนนอินทรี ซึ่งเป็นห้อง แแถวสองชั้น ชั้นล่างก่อด้วยอิฐปูน ชั้นบนสร้างด้วยไม้สัก โดยชั้นล่างจะใช้เป็นที่ค้าขายสินค้าส่วน ชั้นบนเป็นที่อยู่อาศัย ไม่ไกลกันนักมีตลาดสดในบริเวณเดียวกันเรียกว่า “กาดมั่ว” ในแต่ละวันจะมี ชาวบ้านทั้งจากชนบทและเขตเมืองมาติดต่อแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายข้าวของเครื่องใช้ บริเวณ ด้านหลังกาดตึกเป็นที่สำหรับจอดเกวียนและเลี้ยงวัวสำหรับวัวต่าง ถือว่าเป็นจุดพักสำหรับพ่อค้าวัว ต่างที่บรรทุกสินค้าจากเมืองกอกะเริก(Kawkaeik) เข้ามาขายที่ตลาดแม่สอด¹⁰³ ต่อมาขยายกิจการมี โรงภาพยนตร์อยู่ด้านหลังของ “กาดมั่ว” ส่วนหนึ่งของกาดมั่วได้จัดเป็นสวนสนุก

ชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดก่อนปี พ.ศ.2510อีกกลุ่มคือชาวจีนที่อพยพมาแม่สอดใน ระหว่างช่วงสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในช่วงทศวรรษ 2480 ได้มีการดำเนินนโยบายชาตินิยมแบบเชื้อชาตินิยม พร้อมกับเน้นว่าจีนเป็น “คนอื่น” ที่ไม่รักชาติไทยและเป็นอันตรายต่อชาติไทย ขณะเดียวกันรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ก็เป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่นซึ่งชาวจีนถือว่าญี่ปุ่นเป็นศัตรูสำคัญของชาวจีนนับตั้งแต่ช่วงกลาง ทศวรรษ 2470 เมื่อญี่ปุ่นได้ยึดแมนจูเรียของจีนอย่างเปิดเผย เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการ

¹⁰³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, *พัฒนาทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดตาก*, พิมพ์ ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ : กรุงเทพฯ), หน้า 23.

เคลื่อนไหวด้านญี่ปุ่นของชาวจีนในประเทศไทย นโยบายของรัฐบาลต่อชาวจีนสยามจึงเต็มไปด้วยความเด็ดขาดแข็งกร้าว

ในปี พ.ศ.2484 รัฐบาลได้ประกาศพระราชกำหนดกำหนดเขตหวงห้ามคนต่างด้าวมิให้อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่รัฐกำหนด ซึ่งพื้นที่เหล่านั้น ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน ชาวจีนจำนวนมากจึงได้อพยพลงมาจากแถบนั้น ย้ายมาตั้งถิ่นฐานในแถบจังหวัดพิษณุโลก อุตรดิตถ์ สุโขทัย ตาก พิจิตร เพชรบูรณ์ กำแพงเพชรและนครสวรรค์¹⁰⁴ นอกจากนี้ในปีเดียวกันจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ใช้วิธีการต่างๆ เพื่อลดอำนาจทางเศรษฐกิจของชาวจีน เช่น การประกาศใช้ พระราชบัญญัติช่วยอาชีพและวิชาชีพ พ.ศ.2482 สงวนอาชีพบางชนิดให้แก่คนไทยและห้ามคนจีนทำอาชีพบางอย่าง¹⁰⁵ และเมื่อประเทศไทยผูกพันกับประเทศญี่ปุ่นมากขึ้นในปี พ.ศ.2484 เมื่อกองทัพญี่ปุ่นมาถึงประเทศไทย จำนวนชาวจีนที่ถูกจับและเนรเทศในข้อหาเป็นปฏิปักษ์ต่อชาวจีนเพิ่มมากขึ้น ชาวจีนหลายพันคนถูกเนรเทศตามระบอบการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงครามในฐานะที่เป็นชาวต่างด้าวไม่พึงปรารถนา บางคนได้ถูกส่งตัวมาอยู่ชายแดนประเทศพม่าอย่างทางอำเภอท่าสองยาง อำเภอแม่ระมาด และอำเภอแม่สอดจังหวัดตาก¹⁰⁶ หรือบางคนหนีการจับกุมไปพม่าและจีนโดยทางบก บ้างก็หนีขึ้นเหนือ¹⁰⁷ แต่ก็มีบางส่วนที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาที่แม่สอด เพราะเป็นเมืองชายแดนที่ห่างไกลจากอำนาจรัฐที่เข้มงวดกับชาวจีนในขณะนั้น รวมถึงได้ยินมาว่าแม่สอดเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการตั้งรกรากและสามารถทำการค้าได้ดี¹⁰⁸

ในหนังสือ “อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิตามักคึกการกุศล” ได้รวบรวมเรื่องราวของชาวจีนในแม่สอดเป็นครั้งแรกโดยกลุ่มชาวจีนเอง ในบทนำได้กล่าวถึงการที่ชาวจีนถูกเนรเทศมายังบริเวณชายแดนไว้ว่า

“เมื่อสมัยของ พณฯ จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้เคยมีบุคคลชาวจีนที่ถูกเนรเทศและไม่สามารถส่งตัวกลับประเทศจีนได้ ก็ได้ถูกส่งตัวมาอยู่ท้องที่อำเภอแม่สอด อำเภอแม่ระมาด ตลอดจนอำเภอใกล้เคียง หลังจากเวลาที่ล่วงเลยมาบางท่านได้เสียชีวิต คนที่ทนอยู่กับความกันดารไม่ได้หลบหนีไปไหน ที่ยังมีชีวิตจนถึงปัจจุบันนี้ก็มีไม่กี่ราย”¹⁰⁹

¹⁰⁴ เกษวดี พุทธิภูมิพิทักษ์, “ความเป็นจีนตามนิยามของผู้มีเชื้อสายจีน ในอำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก”, หน้า 81.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน

¹⁰⁶ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พ่อค้าชาวจีนแม่สอด วันที่ 23 สิงหาคม 2553.

¹⁰⁷ จี. วิลเลียมสกินเนอร์ แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 275-277.

¹⁰⁸ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พ่อค้าชาวจีนแม่สอด วันที่ 23 สิงหาคม 2553.

¹⁰⁹ ไฉจ้วน แซ่ลิ้ม (เขียนเป็นภาษาจีน), อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิตามักคึกการกุศล ครอบรอบ 17 ปี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

หลังจากกลุ่มชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดในยุคที่ว่าปัจจุบัณับคั้นทางการเมือง ไม่นานนักภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็มีชาวจีนอพยพเข้ามายังแม่สอดอีกระลอกหนึ่งพบว่าการอพยพของชาวจีนเข้ามาประเทศไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในปี พ.ศ.2489-2490 สูงกว่าทุกๆปี นับตั้งแต่ พ.ศ.2475 เป็นต้นมา เพราะชาวจีนหนีภัยสงครามระหว่างฝ่ายก๊กมินตั๋งกับฝ่ายพรรคคอมมิวนิสต์ จึงพากันอพยพมาประเทศค่าธรรมเนียม 200 บาทสำหรับหนังสืออนุญาตให้พำนักอยู่ในประเทศไทยยังมีผลบังคับอยู่ภายหลังสงคราม แต่ภาวะเงินเฟ้อในระหว่างสงครามทำให้ค่าเงินธรรมณีนี้น้อยมากและไม่เป็นผลที่จะสกัดกั้นคนจีนมิให้เข้ามาประเทศไทยได้อีกต่อไป¹¹⁰ ชาวจีนที่เดินทางมาถึงประเทศไทยได้กระจายไปตามจังหวัดต่างๆ ทั้งภาคกลางและภาคเหนือ ขยับขยายหาที่ทำกินไปตามลำเล้าหรือไปอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยก่อนหน้านี้

ชาวจีนแม่สอดได้เขียนเป็นบทความภาษาจีน ไว้ใน “บทความพิเศษ”¹¹¹ว่า “หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ประเทศจีนมีแนวโน้มว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นประเทศสังคมนิยม ทำให้ชาวจีนบางคนมองเห็นการไกลในอนาคตข้างหน้าว่าเหตุการณ์บ้านเมืองย่อมผันแปรไป ทุกคนกลางแกลงใจในระบอบสังคมนิยมนี้ จึงคิดค้นร่นหาหลักแหล่งใหม่เป็นที่พักพิง อาศัยเป็นที่ทำมาหากินต่อไป ในที่สุดก็พากันอพยพหนีภัยไปตามประเทศต่างๆ ก็มีจำนวนไม่น้อยเลยที่ได้เข้ามาอาศัยพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประเทศไทย กระจัดกระจายไปตามอำเภอจังหวัดต่างๆ ของประเทศ”

ชาวจีนแม่สอดคนสำคัญที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในแม่สอดช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือนายจ๊กกิม แซ่ตั้ง เดิมเป็นชาวดำบลเตี๋ยอ้ง จังหวัดแต้จิ๋ว ได้อพยพเข้ามาประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ.2488 เข้ามาอยู่ที่จังหวัดอุทัยธานี เป็นลูกจ้างร้านขายกาแฟและไอศกรีม ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2493 จึงได้อพยพเข้ามาแม่สอดพร้อมภรรยาชาวอุทัยธานีเพื่อช่วยอาขายกาแฟที่แม่สอด ต่อมาอาได้ยกเลิกกิจการร้านกาแฟให้กับนายจ๊กกิม ต่อมานายจ๊กกิมได้ขยายกิจการเพิ่มนอกจากจะขายกาแฟและเครื่องดื่มแล้วยังได้ทำกิจการโรงน้ำแข็งแห่งแรกของแม่สอดและเป็นเอเยนต์เหล้าในเวลาต่อมา

คนจีนในแม่สอด ได้มีการรวมกลุ่มทางชาติพันธุ์ของชาวจีนด้วยกันเอง กล่าวคือ ตามประเพณีของชาวจีนเมื่อถึงแก่กรรมนั้นนิยมบรรจุศพเป็นสวงจู้ แต่ชาวจีนแม่สอดต้องนำศพไปรวมฝังกันที่สุสานของคนไทย เมื่อปี พ.ศ.2488 นางเล่ามู่ยิม ภรรยาคนที่ 1 ของเล่าแกกิมหลี แซ่เอี๊ยบ ได้ถึงแก่กรรม เล่าแกกิมหลีจึงได้หาสถานที่ฝังศพภรรยาของท่านโดยเลือกที่ใกล้ๆ กับวัดป่าเก่า ต่อมาเมื่อมี

¹¹⁰ จี. วิลเลียมสกินเนอร์ แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ, สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, หน้า 181.

¹¹¹ คิมฮุย แซ่เอี๊ยบ (เขียนเป็นภาษาจีน), อนุสรณ์แม่สอดมูลนิธิสามัคคีการกุศล ครอบรอบ 17 ปี, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ชาวจีนที่ถึงแก่กรรมก็จะนำไปบรรจุลงขุ้ ณ สถานที่นี้และเรียกกันว่า “ป่าช้าจีน” แต่ในสมัยนั้นหนทางไปมาระหว่างป่าช้าจีนกับตัวอำเภอแม่สอดใช้เวลาในการเดินทางนานมากเพราะไม่มีเส้นทางเดินลัดเลาะไปตามทุ่งนาและทางเกวียนที่ขรุขระ เมื่อพบความลำบากของชาวบ้าน เจ้าแก้วกิมหลี แซ่เอี้ยบ จึงได้หาทางช่วยเหลือโดยได้มอบหมายให้นายทรงศักดิ์ ภูมิพานิช (ลูกเขย) เป็นผู้ดำเนินการเรื่องป่าช้าจีนและก่อตั้งกรรมการกงหวยขึ้นมา

เมื่อประมาณปี พ.ศ.2489 มีชาวจีนตั้งถิ่นฐานในแม่สอดประมาณ 38 ครัวเรือน อาศัยอยู่ใจกลางเมืองเป็นส่วนใหญ่ ได้มีความเห็นสมควรให้มีโรงเรียนสำหรับลูกหลานชาวจีนในแม่สอดได้มีโอกาสเรียนหนังสือ จึงมีมติให้จัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือสำหรับลูกชาวจีนขึ้น และมอบให้นายลือเซียง แซ่ตั้ง เป็นผู้ดำเนินการเรื่องโรงเรียนนายลือเซียง แซ่ตั้ง ได้ติดต่อนายเต๋ยวลิ้น แซ่แต้ (เจ้าแก้วร้านไคเซียงล้ง) และนายฮกหลิม แซ่ตั้ง เนื่องจากท่านทั้งสองมีประสบการณ์การตั้งโรงเรียนตากกวงที่จังหวัดตากมาก่อน ในระยะแรกได้ขอยืมห้องชั้นบนอาคารไม้ของร้านเกาสง ถนนศรีพานิช เปิดทำการสอนภาษาจีนให้แก่บุตรหลานชาวจีนรุ่นแรก จำนวน 40 คน

ต่อมามีความคิดที่จะตั้งสถานศึกษาให้กับลูกหลานอย่างจริงจังและถูกต้องตามกฎหมาย จึงมอบให้นายลือเซียง แซ่ตั้ง ยื่นเรื่องต่อศึกษาธิการอำเภอเพื่อขออนุญาตจัดตั้งโรงเรียน โดยเปิดเป็นเจ้าของและผู้รับใบอนุญาต เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ.2500 ได้จัดตั้งโรงเรียนชื่อ โรงเรียนตี๋มั้ง และย้ายมาเรียนที่อาคารไม้สองชั้น เลขที่ 41 ถนนศรีพานิช เปิดสอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการตั้งแต่ชั้น ป.1 ถึง ป.4 โดยมีนายบริบูรณ์ อินทรสูตร (แนบ) เป็นครูใหญ่ฝ่ายภาษาไทย และนายคงเตี้ยกแซ่ไคว้ เป็นครูใหญ่ภาษาจีน

เมื่อปี พ.ศ.2502 โรงเรียนตี๋มั้งได้รับความศรัทธาบริจาคจากนายจิ้นฮวด แซ่เจี๋ย พ่อค้าคนหนึ่งของแม่สอดซึ่งถูกสลากกินแบ่งรัฐบาล ได้รับเงินบริจาค 20,000 บาท จัดซื้อที่ดินให้เป็นสมบัติของโรงเรียน และนายลือเซียง แซ่ตั้ง ในนามร้านตั้งหักกวง บริจาคที่ดินสมทบ รวมเนื้อที่ 2 งานเศษ และได้รับเงินบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธาช่วยเหลืออย่างมากจนสามารถสร้างอาคารเรียนใหม่ได้ยื่นเรื่องขอย้ายสถานศึกษาไปยังสถานที่แห่งใหม่ เป็นอาคารไม้สองชั้นพื้นคอนกรีต เลขที่ 6 ซอยวัดหลวง อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และใช้ชื่อว่า โรงเรียนราษฎร์วิทยา มอบให้นายเรืองฤทธิ์ ตัญตรัยรัตน์ บุตรชายของนายลือเซียง แซ่ตั้ง ทำหน้าที่เป็นเจ้าของและผู้จัดการ ได้ทำพิธีเปิดอาคารเรียนเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2502

การอยู่ร่วมกันของหมู่ชนชาวจีนในอำเภอแม่สอดในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จนเกิดความสามัคคีในหมู่คณะขึ้น ก็เกิดมีกลุ่มพัฒนาขึ้นมาเพื่อบริหารงานในหมู่ชาวจีนได้รับความเห็นชอบจากบุคคลหลายฝ่ายว่าควรตั้งคณะกรรมการบริหารสุสานจีนและบริหารโรงเรียนขึ้นมา ได้มีการเลือกตั้งกรรมการบริหารทั้งสองแห่งนั้น โดยเลือกประธานและรอง

ตลอดจนกรรมการบริหารขึ้นมาโดยมี นายเซ่งเซ่ง แซ่เตีย เป็นประธานกรรมการบริหารสุสานจีน นายเตี้ยลิ้น แซ่เต้ นายตีเต็ก แซ่ขวาง เป็นรองประธานฯ ร้านหลี่เอี้ยะพานิช เป็นเหรียญิก นาย กิมซัง แซ่เลี้ยว เป็นเลขานุการอักษรจีน นายเรืองฤทธิ์ ตัญตรัยรัตน์เป็นเลขานุการอักษรไทย และมี คณะกรรมการอีกจำนวนหนึ่ง กับมติของกรรมการให้ นายทรงศักดิ์ ภูมิพานิช เป็นที่ปรึกษา กิตติมศักดิ์

2.2 สภาพทั่วไปของเมืองแม่สอดช่วงก่อนทศวรรษ 2500

ในช่วงทศวรรษ 2440 อำเภอแม่สอดเป็นเพียงชุมชนชายแดนเล็กๆ ที่ห่างไกลจากศูนย์กลาง อำนาจรัฐ การเดินทางจากตัวจังหวัดตากเข้าสู่ตัวอำเภอแม่สอดมีความทุรกันดารมาก ใช้เวลาในการ เดินทาง 5-6 วันหากเป็นฤดูฝนก็อาจจะมากกว่านั้น เมื่อข้ามขุนเขาน้อยใหญ่มา ก็จะพบกับพื้นที่ราบ ขนาดใหญ่ที่เป็นที่ตั้งของชุมชนชายแดนแห่งนี้ เมื่อลงจากเชิงเขามา ก็จะพบกับ “ห้วยบ้าน” ที่ตั้งอยู่ ทางทิศตะวันออกของชุมชนแม่สอด ไล่ยาวไปจนถึง “ท้ายบ้าน” ทางทิศตะวันตก จาก “ท้ายบ้าน” ไปก็จะถึงแม่น้ำเมยเส้นกันพรมแดนฝั่งหนึ่งเป็นไทย อีกฝั่งหนึ่งเป็นพม่า แต่ความรู้สึกของคนใน สมัยนั้นพวกเขาไม่มี “พรมแดน” ไม่ว่าชนชาติใดก็ข้ามไปมาหาสู่กันได้โดยเสรี

ในสมัยนั้นตัวชุมชนบ้านแม่สอดจะเริ่มต้นจาก “ห้วยบ้าน” บริเวณนั้นเป็นทุ่งนาผืนใหญ่ ในตัว เมืองมีถนนใช้สัญจรไปมาเพียงเส้นเดียว คือ ถนนอินทรี เป็นทางลูกรัง ถึงหน้าฝนก็จะแปรสภาพ เป็นโคลน ชาวบ้านก็ไม่สวมรองเท้ากัน แต่ก็สามารถลุยโคลนไปทำมาหากินได้อย่างปกติ ริมถนน ทั้งสองข้างเป็นทางระบายน้ำ มีลำห้วยแม่สอดเป็นสายน้ำหลักผ่านตัวชุมชน ลำห้วยจะไหลวกวนไป มาจึงต้องมีสะพานข้ามห้วยหลายแห่ง “สะพานคำ” จะเป็นสะพานข้ามห้วยแห่งแรก เป็นสะพานไม้ และเส้นแบ่งเขตระหว่าง “บ้านเหนือ” กับ “บ้านใต้” ชาวบ้านจะให้ความสำคัญกับสะพานแห่งนี้ ในฐานะที่เป็นเขตแดนแบ่งชุมชน เมื่อข้ามสะพานมายัง “บ้านใต้” จะพบวัดมณีไพรสณฑ์ เป็น ชุมชนก่อนข้างหนาแน่นและเป็นที่ตั้งของโรงเรียนประจำอำเภอ ลานวัดจะจัดให้มีกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้านและหน่วยงานราชการ อย่างเช่นกิจกรรมวันแม่หรือวันครู เด็กๆ ส่วนใหญ่จะเรียนกัน ที่นี้

จาก “สะพานคำ” เข้ามายัง “บ้านใต้” ก็จะเข้าสู่ถนนอินทรีเรื่อยมาจนถึงใจกลางเมืองจะเป็น ย่านการค้า ดิถกันนั้นเป็นบ้านพักนายอำเภอแม่สอดในยุคนั้นเป็นบ้านหลังใหญ่หลังหนึ่งมีสนาม หญ้าหน้าบ้าน ถัดมาไม่ไกลจะเป็นตลาดสดหรือ “กาดมั่ว” บริเวณหลังกาดมั่วด้านหนึ่งจะเป็น โรงไฟฟ้าและโรงน้ำแข็งของ อีกด้านหนึ่งเป็นโรงหนังโรงเดียวในแม่สอดจะฉายหนังเจียบพม่า ต่อ จากกาดมั่วก็จะเป็น “กาดตึก” เป็นตลาดขนาดใหญ่สร้างเป็นอาคารไม้สองชั้น ชั้นบนเป็นที่พัก อาศัย ส่วนชั้นล่างเป็นร้านค้า ขายทั้งเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งบริโภค ที่ระเบียงกับชายคาจะประดับประดา

ด้วยไม้ฉลุสวยงาม ที่เรียกว่ากาดนั้นเพราะห้องหนึ่งของอาคารเป็นครึ่งตึกครึ่งไม้และเป็นตึกหลังแรกของแม่สอด อาคารนี้สร้างขึ้นในยุคแรกที่ชาวจีนจากพม่าเข้ามาอยู่ในแม่สอด ทั้งกาดตึกและกาดมั่ว้นั้น มีเจ้าของเป็นสองพี่น้องชาวจีนจากพม่าชื่อ “อูฮ่องเส่ง” และ “อูหม่องเส่ง” ทั้งสองกาดนี้ตั้งอยู่บนถนนอินทรีริ เริ่มตั้งแต่ซอยวัดป่าไปจนถึงเกือบถึงหน้าสถานีตำรวจ ด้านหลังกาดตึกเป็นที่สำหรับจอดเกวียนและเลี้ยงวัวสำหรับเทียมเกวียน มีลานกว้าง มีกองฟางมากมายเกวียนเหล่านี้มีไว้สำหรับบรรทุกสินค้าจากเมืองกอกะริก (Kawkaeik) ในพม่าแล้วนำมาขายที่ตลาดแม่สอด ย่านการค้าตรงจุดนี้อยู่ไม่ไกลจากศูนย์ราชการเดิมมากนัก วิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ในเมืองชายแดนเล็กๆ นอกจากจะมีโอกาสพบปะกันที่วัดแล้ว ดูเหมือนว่าบริเวณย่านตลาดจะเป็นอีกสถานที่หนึ่งซึ่งคนต่างชาติพันธุ์ได้มาปะทะสังสรรค์กัน ไม่ว่าจะเป็น เจียว ม่าน ยาง คนเมือง ชาวมุสลิม และชาวจีนหรือคนกลุ่มอื่นๆทั้งในบทบาทของผู้ซื้อและผู้ขาย

ตรงกันข้ามกับ “กาดตึก” คือร้านค้ารูปร้านแรกของแม่สอด เป็นของเจ๊กู ค่อซิด ถัดจาก “กาดตึก” ก็จะเป็นที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจภูธรอำเภอแม่สอด และธนาคารออมสิน ที่ว่าการอำเภอแม่สอดเป็นอาคารไม้ทั้งหลัง หลังคามุงกระเบื้องดินเผา สถานีตำรวจภูธรอำเภอแม่สอดก่อตั้งเมื่อ พ.ศ.2463 เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ผังตรงข้ามธนาคารออมสินเป็นสามแยกศรีพานิช ซึ่งเป็นย่านการค้าอีกแห่งหนึ่ง มีร้านขายของชำ ร้านขายกาแฟ ขายผ้า ขายทอง และร้านอาหาร ของชาวจีน ชาวจี๊ และชาวฮินดู

เลขสถานีตำรวจมาจะเป็นตรอกลำไย เหตุที่เรียกชื่อนี้ก็เพราะมีต้นลำไยหลายต้น จะมีบ้านเรือนประปรายจนถึงวัดชุมพลคีรี ซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดก้าง” (วัดกลาง) ใกล้ๆกับบริเวณวัดจะเป็น “กาด” อีกแห่งหนึ่ง พ่อค้าแม่ค้าจะนำสินค้ามาวางขายริมถนน ชาวบ้านจะซื้อเนื้อสัตว์และผักไว้ประกอบอาหารทั้งวัน พอสายหน่อยอากาศร้อนขึ้นตลาดจะวาย

เลขวัดชุมพลคีรี มาทางบ้านได้จะเป็นวัดอรัญญเขต ซึ่งเป็นวัดสุดท้ายบนถนนสายอินทรีริและเป็นที่บรรจบกับ “กองเจียว” (ถนนประสาทวิถีที่สร้างขึ้นในภายหลัง) บริเวณนี้มีบ้านเรือนที่แสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของชาวไทยใหญ่โดยเฉพาะ “หิ้งพระเจ้า” เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป จะทำเป็นห้องเล็กๆยื่นออกมาจากตัวบ้าน มีหลังคาสองชั้น ชายคาฉลุเป็นลวดลายต่างๆ

ในสมัยกองเจียวเป็นเพียงทางเดินเล็กๆเท่านั้น โดยจะเริ่มต้นจากวัดดอนไชย ลงมาทางใต้ ผ่านสี่แยกศรีพานิช และชุมชนมุสลิม มาบรรจบกับถนนอินทรีริบริเวณวัดอรัญญเขต บริเวณนี้มีบ้านเรือนหนาแน่นพอควร ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่ (เจียว) เลี้ยงชีพอยู่กับบ้านด้วยการตีเหล็ก ทำมิด เครื่องใช้ ไม้สอย และเพาะถั่วงอกขาย ถัดจากวัดอรัญญเขตไปแล้วจะเป็นที่ว่างสลับกับบ้านเรือนไปจนจรด “ท้ายบ้าน” ตรงเส้นที่จะตัดไปถึงวัดดอนแก้วถัดจากวัดดอนแก้วไปจะเป็นทุ่งนาตลอดสองข้างทางไปจนถึงริมฝั่งแม่น้ำเมย

สำหรับถนนศรีพานิชช่วงระหว่างถนนอินทรีกับประสาธวิถิ(ซอยตัด) นั้นเปลี่ยนแปลงไปหลายยุคหลายสมัย เมื่อคนยุคเก่าออกไปคนยุคใหม่ก็เข้ามา ในยุคแรกเป็นห้องแถวไม้ทั้งสองฝั่ง มีร้านค้าหลายประเภท ไม่ว่าจะเป็นร้านขายเครื่องอุปโภคบริโภคของลุงโอง ร้านขายข้าวต้มที่มีชื่อเสียงของเจ๊กฮก ร้านกาแฟแป๊ะปึก (ภายหลังเปลี่ยนเป็นร้านตั้งคิมเซียงร้านของนายจ๊กกิม แซ่ตั้ง) ร้านขายน้ำชาของลุงกะลามะแมด ร้านขายของชำพวกพม่า ร้านขายเครื่องอุปโภคบริโภคของเจ้าแก๊ ลือเซียง ร้านเจ๊กเมี้ยวทำฟัน ร้านขายเครื่องทองเครื่องเงินของเจ๊กจู ร้านขายทองร้านใหญ่อีกร้านหนึ่งคือร้านหลี่เอียะ (บ้านใหญ่) ซึ่งยังเป็นร้านที่มีชื่อเสียงมาจนถึงปัจจุบัน ร้านบางกอกส่วยไล่ของเจ๊กกิมหลี่-แม่ตุ้ โรงแรมล้านศรีของเจ๊กไล่ เดือนจันทร์ฉาย ที่ในสมัยนั้นเป็นแหล่งชุมนุมของนักเดินทาง เพราะเป็นทั้งท่ารถและแหล่งจำหน่ายตัวเครื่องบิน¹¹²

ถนนศรีพานิชฝั่งประสาธวิถิไปทางโรงพยาบาลแม่สอด จะเป็นชุมชนมุสลิม มีห้องแถวไม้ทั้งสองฟากถนน ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มชาวไทยใหญ่และชาวมุสลิม มีบ้านของอุ่อ่งแสงและบ้านของลุงปันหม่อง เป็นร้านขายของชำ ห่างจากนั้นไม่กี่กิโลเมตรก็เป็นมัสยิด ศาสนสถานของชาวมุสลิม

สภาพบ้านเมืองที่เงียบสงบและมีวัฒนธรรมอันงดงามสร้างความประทับใจให้กับอาจารย์สุดจิต รอดประเสริฐ เมื่อครั้งที่เดินทางมาแม่สอด ท่านได้ร้องเรียนความประทับใจในวัยเยาว์ลงในหนังสืออนุสรณ์งานศพคุณครูวิชัย บุญส่ง ไว้ว่า

“บรรยากาศเมืองแม่สอดเป็นเมืองสงบเห็นสิ่งแปลกๆตามากมาย เพราะติดเขตชายแดนพม่า เข้าใจจะมีชาวมุสลิมมาขายตลาดแต่ตัวสวยงาม ทัดผมด้วยดอกเอื้องผึ้ง งดงามมาก มีชาวเขาเผ่าต่างๆเข้ามาซื้อขาย แต่งตัวแปลกตามเผ่ากัน บ้างก็นั่งระแทะ (เกวียน) มา บ้างก็เดินมาเป็นแถว มีประเพณีต่างๆซึ่งแตกต่างจากภาคกลาง เช่น ประเพณีแห่ลูกแก้ว ประเพณีทำบุญ เป็นขบวนแห่แจกขนมตามบ้านของชาวมุสลิม ซึ่งจัดกันเอิกเกริกเสมอ”

หรือตามที่คุณดวงย์ เสมดีได้บันทึกถึงความอุดมสมบูรณ์ของแม่สอดไว้เมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.2490 ดังนี้

“ดินฟ้าอากาศตามฤดูกาลดี ไม่มากไม่น้อยพอเหมาะๆที่แม่สอดเริ่มหนาว ฝนแทบจะไม่มีลมทิศเหนือพัดเย็นอย่างจับใจ การกสิกรรมนับว่าอำเภอแม่สอดมีบุญ ที่อื่นๆ อดข้าวทำนาไม่ได้ ปีนี้ที่แม่สอดทำกันแทบหาวางไม่ได้ และก็ได้อผลดีกว่าทุกๆปีที่แล้วมาด้วย นับว่าเป็นบุญของชาวแม่สอด”¹¹³

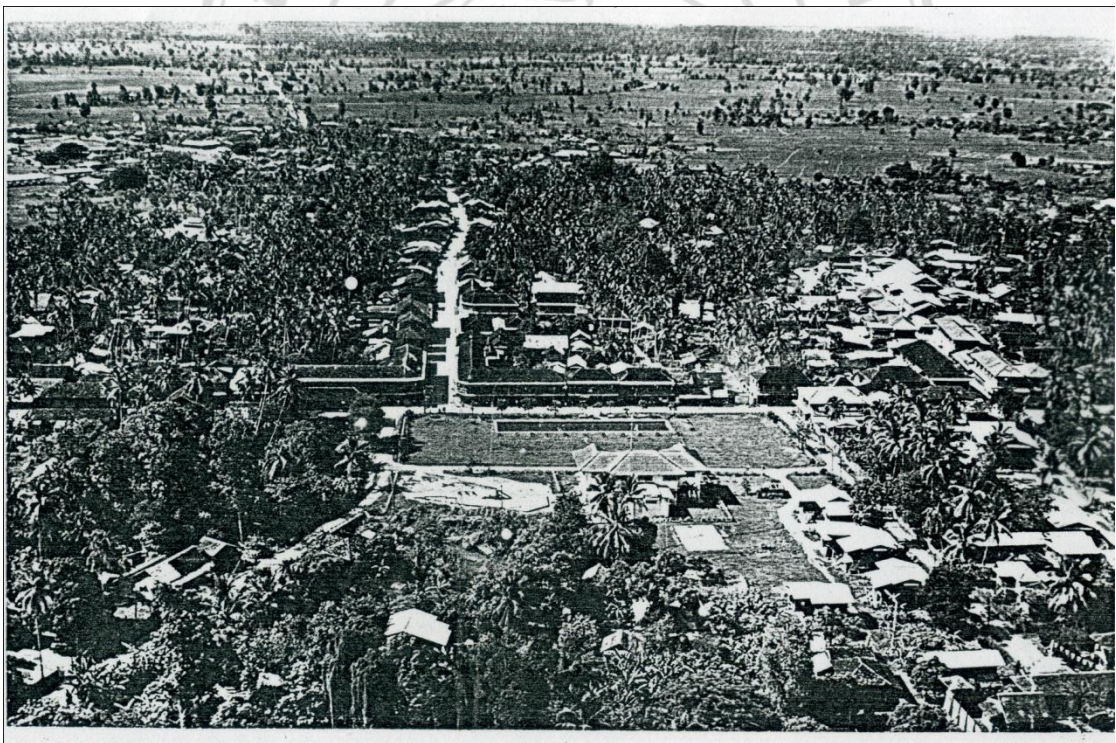
¹¹² ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นางจันทร์ศิริ ทศนิยานนท์ วันที่ กันยายน 2553.

¹¹³ อนุรักษ์ พันธรัตน์, แม่สอดหนึ่งร้อยปี.

ส่วนบันทึกลงวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.2492 กล่าวว่า

“ปีนี้ในตอนต้นๆปี อาหาร ผลไม้ เนื้อสัตว์ ข้าว ผัก เหล่านี้ของอำเภอแม่สอดอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากได้รับพรมามากมาย ทั้งนี้เพราะพม่า กระเหรี่ยงไม่ปรองดองกัน จึงทำให้สิ่งของส่งไม่ได้ สะดวกตามเมืองที่ต่างยึดครองกันเลยไหลบ่าเข้าเมือง ทั้งที่มีกำแพงภาษีป้องกันอยู่ จึงทำให้พวกเรา อ้วนไปตามๆกัน และราคาไม่แพงเกินไปเสียด้วย เมื่อเป็นอยู่ดังกล่าวก็น่าจะตั้งหลักฐานอยู่ เมืองลพ”

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าในช่วงก่อน พ.ศ.2510 แม้ว่าเมืองแม่สอดจะมีคนหลายชาติพันธุ์อพยพ เข้ามาตั้งถิ่นฐานและค้าขาย รวมทั้งคนจีน แต่การค้าในเมืองแม่สอดก็ยังเป็นการค้าขนาดเล็ก การ ขยายตัวของการค้าและการเกิดขึ้นของการค้าขนาดใหญ่เริ่มขึ้นในทศวรรษ 2510 เมื่อแม่สอด กลายเป็นตลาดมืดที่ซื้อ-ขายสินค้าผิดกฎหมาย ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดในบทต่อไป

ภาพที่ 3 ตัวเมืองแม่สอด ก่อนทศวรรษ 2500 สนามกว้างตรงกลางคือ “โรงพักแม่สอด” ฟาก ตรงข้ามทางเหนือโรงพักเป็นห้องแถวหรือ “กาดตึก” ของชาวจีน ถนนที่ตัดขวางกาดตึกเป็น เส้นตรงขึ้นไปคือ “ถนนศรีพานิช” หรือ “ซอยอิสลาม” เป็นบ้านเรือนร้านค้าของชาวมุสลิมแม่สอด ส่วนบ้านเรือนที่แออัดด้านขวาของภาพคือ “ชุมชนของชาวไทยใหญ่”¹¹⁴

¹¹⁴ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์นางจันทร์ศิริ ทักษิณานนท์ วันที่ กันยายน 2553.

ภาพที่ 4 แม่น้ำเมย ก่อนทศวรรษ 2500 จะเห็นได้ว่าแม่น้ำเมย แม่จะเป็น “พรมแดนรัฐชาติ” แต่
ไม่อาจขวางกั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนสองฟากฝั่งได้เลย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved